

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

“İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ AQRAR SAHƏNİN
İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Abdullayeva Nəsrin Ceyhun qızı

BAKİ- 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ ____ ” _____ **22** ____ -ci il

“İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ AQRAR SAHƏNİN
İNKİŞAF PERSPIKTİVLƏRİ”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404 - İqtisadiyyat

İxtisaslaşma: İqtisadiyyatın tənzimlənməsi

Qrup: 26

Magistrant:

Abdullayeva Nəsrin Ceyhun qızı

_____ **imza**

Elmi rəhbər:

i.ü.f.d., dos. Hübətova Suqra İnqilab qızı

_____ **imza**

Proqram rəhbəri:

i.ü.f.d., dos. Hübətova Suqra İnqilab qızı

_____ **imza**

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar Atakişi oğlu

_____ **imza**

BAKİ - 2022

Elmi andı

Mən, Abdullayeva Nəsrin Ceyhun qızı and içirəm ki, “İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə aqrar sahənin inkişaf perspektivləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaqi normalara və istinad qaydalarına tamamilə riayət edərək və istifadə etdiyim mənbələrin hamısını ədəbiyyat siyahısında əsk etdirərək yazmışam.

İŞGALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ AQRAR SAHƏNİN İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: İqtisadi kursun innovativ inkişaf yoluna doğru dəyişməsi, rəqabət qabiliyyətinin artırılması istiqamətlənmə milli iqtisadiyyatın bütün səviyyələrdə formalaşması və inkişafına keyfiyyət dəyişikliklərini və yeni yanaşmaları nəzərdə tutur.

Tədqiqatın məqsədi: İAEƏ-də aqrar sahənin inkişafı üçün prioritet istiqamətlərin seçilməsi üçün nəzəri və metodoloji müddəaların işlənilib hazırlanmasıdır.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Tədqiqat zamanı müvafiq metodoloji vasitələrdən analitik, iqtisadi və statistik, sistem-funksional, abstrakt-məntiqi, hesablama-konstruktiv metodlar, həmçinin iqtisadi və riyazi modelləşdirmə təhlil metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Aqrar sahənin iqtisadiyyatı, regional iqtisadiyyat, strateji planlaşdırma və idarəetmə, habelə dövlət tənzimlənməsi sahəsində yerli və xarici alimlərin elmi fikrinin nailiyyətləri təşkil edir. Tədqiqatın informasiya təmkinli AR aqrar sahəsi və kənd təsərrüfatının inkişafı sahəsində qanunvericilik və tənzimləyici aktlardan, AR dövlət statistika orqanlarının statistik məcmuələri, elmi-tədqiqat müəssisələrinin elmi tövsiyələrdən və digər materiallardan ibarət olmuşdur.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Səmərəli fəaliyyət göstərən və aqrar sektorun formalaşması və inkişafının bir çox məsələləri kifayət qədər öyrənilməmişdir ki, bu da bu problemin praktiki aspektlərinə məhdudiyyətlər yaradır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: İAEƏ-in aqrar sahənin inkişafının strateji tənzimlənməsi sisteminin formalaşdırılması üçün nəzəri müddəaların aydınlaşdırılmasında, metodiki tövsiyələrin və praktiki təkliflərin işlənilib hazırlanmasında, əsaslı şəkildə regionun iqtisadi siyasətinin hədəf parametrlərinin həyata keçirilməsidir. Əldə edilmiş aqrar sektorun inkişafının müəyyən edilmiş problemlərinin əks olunmasının adekvatlıq dərəcəsi ilə müəyyən edilir.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Tədqiqat zamanı əldə olunmuş nəticələr, tövsiyə və təkliflərdən səmərəlilik və rəqabətqabiliyyətlik problemləri ilə bilavasitə məşğul olan elmi-tədqiqat təşkilatları, təhsil müəssisələri və s. digər qurumlar da istifadə edə bilər.

Açar sözlər: kənd təsərrüfatı, aqrar sahə, təsərrüfat modeli.

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF AGRARIAN SECTOR IN LIBERATED TERRITORIES

SUMMARY

The actuality of subject: The change in the economic course for innovative development aimed at increasing competitiveness implies qualitative changes and development of the economy at all levels and new approaches.

Purpose and tasks of the research: This is the development of the theoretical – methodological support for choosing priority directions for the development of the agrarian sector in IT.

Used reseach methods: During the study? The relevant methodological tools were used by analytical, economic and statistical, system-functional, abstract-logical, computing methods, as well as economic and mathematical modeling analysis methods.

The information base of the research: The economy of the agrarian is the achievements of the scientific opinion of local and foreign scientists in the economy, strategic planning and management, as well as state regulation. The information provision of the study consisted of legislation and regulatory acts in the field of agricultural and agricultural development of AR, the statistical collections of state statistical bodies of the AR, scientific recommendations and other materials of research institutions.

Restrictions of research: Many issues of effectivee operation, formation and development of the agricultural sector have not been studied sufficiently, which creates restrictions on the practical aspects of this problem.

The novelty and practical results of investigation: In clarifying the theoretical provisions for the formation of a system of strategic regulation of the development of the agrarian dector of liberated territories, in developing methodological recommendations and practical proposals, it is fundamentally the implementation of the target parametrs of the region's economic policy. It is determined by the the degree of adequacy of reflection of the identified problems of development of the acquired agrarian sector.

Scientific-practical significance of results: The results obtained during the research can also use research organizations, educational institutions and other instritutions engaged in efficiency and competitiveness.

Keywords: agricultural sector, agriculture, farming model.

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
AİZ	Azad İqtisadi Zonaları
AR	Azərbaycan Respublikası
ASDT	Aqrar Sahənin Dövlət Tənzimlənməsi
ASK	Aqrar-Sənaye Kompleksi
DİF	Dünya İqtisadi Formu
İAEƏ	İşğaldan Azad Edilmiş Ərazilər
İEƏ	İşğal Edilmiş Ərazilər
İƏİT	İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı
KT	Kənd Təsərrüfatı
QSC	Qapalı Səhmdar Cəmiyyəti
MDB	Müstəqil Dövlətlər Birliyi
SC	Səhmdar Cəmiyyəti
SKMF	Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul
ÜMM	Ümumi Milli Məhsul
ÜTT	Ümumdünya Ticarət Təşkilatı

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	8
I FƏSİL. AQRAR SAHƏNİN İNKİŞAFININ NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI.....	12
1.1. Aqrar sahənin inkişafının əsasları.....	12
1.2. Aqrar sahənin formalaşmasında dövlət tənzimlənməsinin rolu.....	20
1.3. Dövlətin aqrar siyasətinin həyata keçirilməsi müddəaları.....	30
II FƏSİL. İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ AQRAR SAHƏNİN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ.....	36
2.1. Azərbaycanda aqrar sahənin inkişafının mövcud vəziyyəti.....	36
2.2. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə yeni aqrar təsərrüfat modelinin yaradılması	42
2.3. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə aqrar sahənin inkişafı istiqamətində həyata keçirilən iqtisadi islahatlar.....	48
III FƏSİL. İŞĞALDAN AZADEDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ AQRAR SAHƏNİN İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ.....	54
3.1. Aqrar sahənin idarə olunmasının sosial-iqtisadi səmərəliliyinin artırılması istiqamətləri.....	54
3.2. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə aqrar sahənin modernləşdirilməsi və kənd təsərrüfatının inkişaf istiqamətləri.....	59
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	66
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	68
ƏLAVƏLƏR.....	72
Cədvəllərin siyahısı.....	75
Qrafiklərin siyahısı.....	75
Şəkillərin siyahısı.....	75

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: İqtisadi kursun innovativ inkişaf yoluna doğru dəyişməsi, rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına istiqamətlənmə milli iqtisadiyyatın bütün səviyyələrdə formalaşması və inkişafına keyfiyyət dəyişikliklərini və yeni yanaşmaları nəzərdə tutur. Bu oriyentasiya daxili aqrar sahənin inkişafı üçün vacibdir və bu da təkcə ərzaq məhsullarının deyil, həm də ölkənin iqtisadi və milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ilə birbaşa bağlıdır.

Səmərəli fəaliyyət göstərən, rəqabətqabiliyyətli aqrar sahənin inkişafı İEƏ-də aqrar ixtisaslaşmanın problemlə rayonları üçün çox vacibdir. Ərazinin inkişafı və əhalinin rifahının yüksəldilməsi daha çox bu problemin həllindən asılıdır ki, bu da onun regionun qısa və uzunmüddətli perspektivdə həm iqtisadi, həm də sosial inkişaf strategiyasında mühüm rolunu qabaqcadan müəyyən edir. Bu, iqtisadiyyatın yenidən təşkili, kənd təsərrüfatı istehsalının innovativ komponentinin və iqtisadi fəaliyyətin artırılması yolu ilə iqtisadi artırma şərait yaratmaqla əldə edilir.

Elmi-texniki tərəqqinin yeni mərhələsində aqrar sahədə keyfiyyət dəyişikliklərinin əsasınınonun təsərrüfat fəaliyyətinin bütün sahələrində innovativ dəyişikliklər təşkil edir. Eyni zamanda, aqrar sahənin istehsal potensialının yenilənməsi köhnə texniki-texnoloji stukturu təkrar istehsal etməməlidir. Bu problemin həlli bilavasitə regional aqrar sahənin stukturundan, təşkilindən və inkişaf səviyyəsindən asılıdır. Nəticə etibarlı ilə onun islahat startegiyası kənd təsərrüfatı korporasiyasının canlandırılmasını, kənd təsərrüfatı firmalarına, korporasiyalarına dəstək və klasterlərin yaradılmasını nəzərdə tutmalıdır. Bu əsasda regional iqtisadi siyasətin hədəflərinin həyata keçirilməsi prosesində sahə və regional maraqların ahəngdar əlaqələndirilməsinə töhvə verən integrasiya proseslərinin uğurla inkişaf etdirilməsi mümkün olur.

Qarşıya qoyulan vəzifələrin həlli aqrar sahənin spesifikliyini və konkret İAEƏ xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla onun inkişafının mütərəqqi istiqamətlərini müəyyənləşdirmək üçün nəzərə almaqla onun inkişafının mütərəqqi istiqamətlərini müəyyənləşdirmək üçün nəzəri və metodoloji təminat tələb edir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Müasir bazar iqtisadiyyatı qanunlarının təsiri altında aqrar sektorun formalaşması, fəaliyyət göstərməsi və inkişafı problemlərinin tədqiqi bir çox yerli və xarici müəlliflərin elmi əsərlərində əks olunub.

Bu dissertasiya tədqiqatında aşağıdakı alimlərin əsərləri xüsusi rol oynamışdır: Cavadov N.Ə., Əliyev İ.H., Əliyev T.N., Əlibəyov N.V., Hacıyev A.H., İbrahimov İ.H., Агафонов Н.Т., Алтухов А.И., Артеменко В.В., Бесхотный В.Р., Коробейникова Г.В., Крылатых Е.Н., Москалева М.В., Назаренко В.И., Никифорова П.В., Новикова В.Ф., Окаджова А.П., Ratgauza M.G., Sagaidaka E.A., Серовой Е.В. bir çox başqa iqtisadçıların əsərlərində öz əksini tapmışdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Dissertasiyanın məqsədi İAEƏ aqrar sahənin inkişafı üçün prioritet istiqamətlərin seçilməsi üçün nəzəri və metodoloji müddəaların işlənilib hazırlanmasıdır.

Tədqiqatın məqsədinə uyğun olaraq aşağıdakı vəzifələr üzrə işdə qarşıya qoyulmuşdur:

Aqrar sahəsinin inkişaf xüsusiyyətlərini və dövlət tənzimlənməsində rolunu öyrənmək;

- İAEƏ-də aqrar sahənin mövcud vəziyyətini və inkişafını qiymətləndirmək;
- İAEƏ-də aqrar sahənin inkişafı üzrə həyata keçirilən iqtisadi islahatları əsaslandırmaq;
- İAEƏ-də aqrar təsərrüfat modelinin yaradılması və inkişaf mexanizmlərinin formalaşdırılması prosedurunun hazırlanması;
- Uzunmüddətli perspektiv üçün aqrar sahənin strategiyasının əsas hissəsi kimi inteqrasiya proseslərinin inkişaf istiqamətlərini irəli sürmək və əsaslandırmaq.

Tədqiqatın obyekt və predmeti: Tədqiqatın predmeti regionun aqrar sahənin inkişaf perspektivlərinin məcmusudur. Tədqiqatın obyekt İAEƏ-dir.

Tədqiqat metodları: Tədqiqat zamanı müvafiq metodoloji vasitələrdən analitik, iqtisadi və statistik, sistem-funksional, abstrak-məntiqi, hesablama-konstruktiv metodlar, həmçinin iqtisadi və riyazi modelləşdirmə təhlil metodlarından istifadə edilmişdir. Metodların hər biri öz funksional imkanlarına adekvat şəkildə tətbiq edilmişdir ki, bu da işdə əldə edilmiş ümumiləşdirmələrin, nəticələrin və müddələrin əsaslılığını və etibarlılığını təmin etməyə imkan vermişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Aqrar sahənin iqtisadiyyat, strateji planlaşdırma və idarəetmə, habelə dövlət tənzimlənməsi sahəsində yerli və xarici alimlərin elmi fikrinin nailiyyətləri təşkil edir. Tədqiqatın informasiya təminatı AR aqrar sahəsi və kənd təsərrüfatının inkişafı sahəsində qanunvericilik və tənzimləyici aktlardan, AR dövlət statistika orqanlarının statistik məcmuələri, elmi-tədqiqat müəssisələrinin elmi tövsiyələrindən və digər materiallardan ibarət olmuşdur. Əsərdə tədqiqat problemi ilə bağlı monoqrafiya və dövri mətbuatda dərc olunmuş materiallar da öz əksini tapmışdır.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Səmərəli fəaliyyət göstərən və aqrar sektorun formalaşması və inkişafının bir çox məsələləri kifayət qədər öyrənilməmişdir ki, bu da bu problemin praktiki aspektlərinə məhdudiyyətlər yaradır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: İAEƏ-in aqrar sahənin inkişafının strateji tənzimlənməsi sisteminin formalaşması üçün nəzəri müddələrin aydınlaşdırılmasında, metodiki tövsiyələrin və praktiki təkliflərin işlənilməsində, əsaslı şəkildə regionun iqtisadi siyasətinin hədəf parametrlərinin həyata keçirilməsidir.

Tədqiqatın yeniliyini səciyyələndirən və əldə edilmiş əsas nəticələrə aşağıdakılar daxildir:

- İnkişaf edən bazar münasibətləri nəzərə alınmaqla, təsərrüfat mexanizmində əsaslı dəyişikliklər, təsərrüfat metodlarının təşkili və gücləndirilməsi, səmərəli qərarların qəbul edilməsinin təmin edilməsi; sosial-iqtisadi transformasiyalar şəraitində müxtəlif mülkiyyət formalı təsərrüfatlarda aqrar sahənin inkişaf etdirilməsi və səmərəliliyinin artırılması yolları müəyyən edilmişdir;

- məqsəd bazar münasibətlərinə keçid dövründə İAEƏ-in aqrar sahəsində sosial-iqtisadi dəyişikliklərin zəruriliyi;
- kənd təsərrüfatı birləşmələrinə birbaşa dövlət dəstəyinin məqsədyönlü təmin edilməsi əsasında onun səmərəliliyini artırmaq.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Əldə edilmiş aqrar sektorun inkişafının müəyyən edilmiş problemlərinin əks olunmasının adekvatlıq dərəcəsi ilə müəyyən edilir. Dissertasiyanın nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, onun konseptual müddəaları, metodoloji yanaşmaları və nəticələri aqrar sahənin davamlı inkişafı proseslərinin məzmunu və xüsusiyyətləri haqqında mövcud elmi mülahizələri aydınlaşdırmağa və əlavə etməyə, metodiki aparatı genişləndirməyə imkan verir. Tədqiqat zamanı əldə edilən nəticələr, təklif və tövsiyələrdən səmərəlilik və rəqabətqabiliyyətlilik problemləri ilə məşğul olan elmi-tədqiqat təşkilatları, təhsil müəssisələri və digər qurumlar da istifadə edə bilər.

I FƏSİL. AQRAR SAHƏNİN İNKİŞAFININ NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Aqrar sahənin inkişafının əsasları

Müasir sivilizasiyanın aqrar sahənin formalaşması və inkişafı üçün inanılmaz çətin bir yoldan keçmişdir. Bir neçə minillik ərzində dünyanın əksər regionlarının iqtisadiyyatı aqrar sahə əsasında formalaşmışdır. Son iki əsrdə (birinci sənaye inqilabının əvvəlindən) dünya təsərrüfatını zəbt etmiş iri texniki - texnoloji, sosial-iqtisadi transformasiyalar aqrar sektorun status vəziyyətini yalnız kəmiyyətlə dəyişdirmişdir. Onun əsas səlahiyyətləri - ərzaq resurslarının əsas mənbəyi, sonrakı emal üçün kənd təsərrüfatı xammalı, unikal kəndli həyat tərzinin daşıyıcısı kimi çıxış etmək bəşəriyyət üçün əhəmiyyətini itirməmişdir.

Bu baxımdan, kənd təsərrüfatı istehsalının ilk başlanğıclarının dönüş nöqtələrinin ayrılması ilə dünya təsərrüfatının aqrar bölməsinin perspektivli bölünməsi sistemində yerini və rolunu aydınlaşdırmağa, onun inkişafının əsas amillərini müəyyənləşdirməyə və dövlət aqrar siyasətinin formalaşma konturlarını müəyyənləşdirməyə imkan verirdi. 2-ci dövrün təklif olunan sistemləşdirilməsinin metodoloji əsasını həlledici texniki-texnoloji modernləşmələrin ayrılması prinsipi təşkil edir.

Sənaye inqilabının çiçəklənməsi dövründə aqrar sektorda iqtisadi inkişafın heç bir formal nəzəriyyəsi yox idi. Bir sözlə, aqrar təsərrüfatda da heç bir inkişaf yox idi. Belə bir arqument var ki, XIX əsrin əvvəllərində əhalinin təxminən 75-90% - i aqrar təsərrüfatda işləyirdi. Klassik iqtisadçılar aqrar sektoru iqtisadiyyatın digər hissəsini ərzaq, işçi qüvvəsi və kapital ilə təmin edən iqtisadi artıma təsir göstərən ənənəvi aşağı məhsuldar sektor kimi qiymətləndirirlər.

1950-ci illərdə Lyuis kimi müəlliflərin sayəsində aqrar sektora münasibət dəyişdi. O, sənaye inqilabının aqrar inqilabla birlikdə təsirli olduğunu və aqrar inqilabın yüksək məhsuldarlığa gətirib çıxaracağını təsdiqlədi. Bu, uzunmüddətli iqtisadi artım üçün ərzaqla təminatı təminat verir. Aqrar sektorun iqtisadiyyatdakı roluna münasibətin dəyişməsi 1960-cı illərdə də baş vermişdir. Yaşıl inqilabın

müsbət nəticəsi aqrar təsərrüfatın iqtisadi inkişafda aktiv rol oynaya biləcəyini vurğuladı (Hümbətova S.İ., Hacıyev N.G., Qasimov R. K., Tanrıverdiyev S.M. 2018: s.2).

Hazırda kənd təsərrüfatı hər bir ölkənin xalq təsərrüfatının ən mühüm sahələrindən biridir. Məhz kənd təsərrüfatı əhalini ərzaq məhsulları ilə, sənayeni isə xammalla təmin etmək məqsədi daşıyır. Eyni zamanda, bərpa olunmayan resurslardan fərqli olaraq, onunla düzgün rəftar edildikdə, torpaq öz məhsuldarlığını məhdudiyətsiz olaraq uzun müddət saxlaya bilər. Məhz buna görə də sosialyönümlü bazar iqtisadiyyatı olan ölkələr iqtisadiyyatın aqrar sektoruna qayğı göstərir, ona hərtərəfli dəstək verir, o cümlədən maliyyə güzəştləri və proteksionizm mexanizmləri göstərir.

KT prosesi digər istehsal sahələrindən mühüm dərəcədə fərqlənir. Buna görə də iqtisadiyyatın aqrar sektoru istehsalın mövsümi olması, eləcə də təbii- iqlim və torpaq-bioloji şərairdən güclü asılılığı ilə səciyyələnir. Nəticədə kənd təsərrüfatında istehsal olunan iqtisadi proses təbii proseslərlə sıx bağlıdır.

KT ərzaq təhlükəsizliyinin və iqtisadi inkişafın təmin edilməsində mühüm rol oynayır. Lakin kənd rayonlarında yaşayan dünya əhalisinin əksər hissəsinin dolanışıq vasitələri birbaşa və ya dolayısı ilə kənd təsərrüfatından asılıdır. Lakin dünya əhalisinin artması şəhərlərə və qəsəbələrə miqrasiyanın artması ilə qida məhsulları istehsal etməyən insanların payı artırır.

KT inkişafı, Nvaçukvuya görə kənd və şəhər rayonlarında müsbət dəyişiklikləri dəstəkləyən və təşviq edən çoxsektorlu fəaliyyətdir. Lakin kənd təsərrüfatında inkişaf üzrə mühüm məqsədlər insanlar üçün maddi və sosial rifahın gücləndirilməsidir. Beləliklə, KT inkişafı kənd yerlərinin inkişafı üçün sinonim olaraq görülür, bu iki müddət fərqlidir, lakin qırılmaz şəkildə əlaqələndirilir. KT inkişafı kənd yerlərinin inkişafının bir hissəsidir, çünki kənd əhalisinin təxminən 90% - i kənd təsərrüfatı ilə əsas gəlir mənbəyi kimi məşğul olur.

KT inkişafı prosesində ilk addım müasir və ya ənənəvi cəmiyyətlərdə KT haqqında təsəvvürdən mühüm statika kimi imtina etməkdir. Lakin kənd təsərrüfatının inkişafı problemi statik kənd təsərrüfatı sektorunun müasir dinamik sektora çevrilməsindən deyil, müasirləşən iqtisadiyyatın digər sektorlarının

artımına uyğun olaraq KT istehsalının və məhsuldarlığının artım templərinin sürətlənməsindən ibarətdir. Buna görə də KT inkişafı prosesinə əhəmiyyətli baxışları əhatə etmək üçün hər hansı cəhd müasir və ya ənənəvi cəmiyyətdə kənd təsərrüfatı haqqında təsəvvürdən əhəmiyyətli bir statik kimi imtina etməlidir. Buna görə də, KT inkişaf nəzəriyyəsi kənd təsərrüfatının artım dinamikası və ya artım mənbələrinin dəyişməsi haqqında təsəvvür verməlidir, istehsal 1,0% və ya daha az sürətlə artdığı ölkələrdə, kənd təsərrüfatı istehsalının ildə 4,0% və ya daha çox təşkil edir.

Hazır məhsul adətən bir il və ya daha uzun müddət sonra əldə etmək üçün idarə-kənd təsərrüfatının xarakterik əlamətidir. Bu, onunla bağlıdır ki, məlum olduğu kimi, mülayim genişliklərdə yerləşən İEO əksəriyyətində təbii-iqlim şəraiti təqvim ilində əsas mədəniyyətlərin yalnız bir məhsulunun yığılmasına imkan verir. Heyvandarlıqda əsas mal-qaranın yetişdirilməsi daha da uzun vaxt alır.

Xərclər strukturu və istifadə olunan avadanlığın amortizasiyası sxem üzrə orijinaldır, belə ki, təsərrüfatlar kənd təsərrüfatı texnikasının tam dəsti ilə komplektləşdirilməlidir. Təcrübədə yaxşı təsərrüfatda, təxminən, üç gün vaxt tələb olunur və bu, məhsul vahidinə və amortizasiya fonduna hesablanmış ayırmaların hesablanmasında kifayət qədər yüksək daimi xərclərə səbəb olur.

Beləliklə, KT davamlı inkişaf yolunun yaradılması kənd yerlərində həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, indiki və gələcək nəsillər üçün kifayət qədər ərzaq təminatı və fermerlər üçün kifayət qədər gəlir əldə etmək deməkdir. KT davamlı inkişafına dəstək, həmçinin, gələcək istehsal potensialının təmin edilməsi və sxlanılması və məhsuldarlığın artırılması, habelə ətraf mühitə və ya təbii resurslara təhlükə yaratmadan artırılmasını nəzərdə tutur.

Bundan başqa, bu, yerli biliklərin və təbii ehtiyatların yerli idarəçiliyinin hörmət və tanınmasını, eləcə də gələcək nəsillərin perspektivlərinə xələl gətirmədən mövcud nəsillərin imkanlarını inkişaf etdirmək üçün səylərin göstərilməsini tələb edir. Deməli, fermerlərin kifayət qədər gəliri, gələcək üçün istehsal potensialı, ərzaq təhlükəsizliyinin artırılması və sosial dayanıqlılıq KT inkişafının mühüm elementləridir.

Bununla yanaşı, aqrar sektorda, xüsusilə də əkinçilik sahəsində aparıcı mövqe kiçik və orta ölçülü, fərdi kapital qoyuluşu imkanları və məhdud işçi heyəti ilə məşğul olan kiçik firmalardır. Bunun əsas səbəbi torpaq sahələrinin ümumi ölçüsüdür. Bir mərkəzdən bir-birindən on kilometr uzaq olan sahələri idarə etmək mümkün deyildir. Məhz buna görə də aqrar sahədə bazarın hakim növləri müəssisənin optimal ölçüsünün - inhisarçı rəqabətin və mükəmməl rəqabətin az olduğu bazarlardır.

Kənd təsərrüfatının xüsusiyyəti bank sistemi ilə sıx bağlılıq, kreditdən böyük asılılıqdır, bu da kənd təsərrüfatı məhsulları bazarında fəaliyyət göstərən firmaların (kiçik firmaların nadir hallarda əhəmiyyətli maliyyə ehtiyatları olur) səciyyəvi cəhətlərindən və istehsalın mövsümi xarakterindən irəli gəlir.

Kənd təsərrüfatının aparılması isə fərqli ictimai formalar üzrə təşkil oluna bilər, müasir şərtlər altında dünyada müxtəlif ölkələrdə kənd təsərrüfatının bazar başlanğıclarına, aparıcılığına əsaslanmışdır. Bu halda yer üzündə təsərrüfatın aparılması ilə bağlı üç müxtəlif qrupun maraqları toqquşur (Alıyev İ.H. 2010):

- torpaq mülkiyyətçiləri;
- sahibkarlar-kiracıları;
- muzzdlu işçilər (kəndlilər).

Nəticədə torpaq mülkiyyətinin yer üzündə təsərrüfatının aparılması baş verir. Bu fenomen kapitalın funksiyasından mülkiyyətin ayrılması üçün xüsusi bir hadisə kimi qiymətləndirilə bilər. Eyni zamanda, torpaq üzərində iki növ monopoliya formalaşır: torpağa xüsusi mülkiyyətin inhisar və torpağın üzərində təsərrüfata aid obyekt kimi inhisarçılıq. Başqa cəhətdən, uyğun olaraq istehsalçını yerdən, mühüm istehsala aid vasitələrdən ayrılması baş verir ki, bu da ümumi olaraq bazar iqtisadiyyatı üçün səciyyəvi xarakter daşıyır. Sahibkarlar üçün torpaq sahəsini müvəqqəti istifadəyə (icarəyə) götürməsi və bazar şərtləri ilə təsərrüfatı aparması, yəni muzzdlu əmək tətbiq etməsi tipik bir vəziyyətdir.

Aqrar sektorun iqtisadi inkişafının hazırkı mərhələsinin xarakterik xüsusiyyəti ASK təsərrüfat subyektlərinin daim əks etdirilməsi, yenilənməsi və strateji inkişafı, kənd təsərrüfatı istehsalının xarici və daxili mühitdəki dəyişikliklərə

uyğunlaşdırılması zərurətinin dərk edilməsidir. Buna görə də davamlı inkişaf onun subyektlərinin ekoloji dəyişikliklərə adekvat inkişafına yönəlmiş məqsədyönlü, sistemli, strateji yönümlü idarəetmə fəaliyyəti ilə əlaqələndirilməlidir (Rüstəmov R.M. 2016: s.87).

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində kənd təsərrüfatı və bütövlükdə milli iqtisadiyyatın aqrar sektorunun davamlı inkişafı əsasən bazarın tələbləri, istehsalın səmərəli təşkili və onun iştirakçılarının sosial problemlərinin həlli imkanları ilə müəyyən edilir. Bu vəzifələr yalnız sahibkarlıq subyektlərinin davamlı inkişafı üçün uzunmüddətli strategiya mövcud olduqda və onların cari fəaliyyətinin monitorinqi və diaqnostikasının adekvat üsullarından istifadə edildikdə həll edilə bilər.

İqtisadiyyatın aqrar sektorunda təsərrüfat subyektlərinin davamlı iqtisadi inkişafı strategiyasının həyata keçirilməsi, onun zəruri alətlərlə təmin edilməsi və bu fəaliyyət çərçivəsində yerini müəyyənləşdirmək aktual problem olaraq qalır.

Son illər kənd təsərrüfatı istehsalının rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi töhfə verən müxtəlif idarəetmə formalarının inkişafı istiqamətində görülən işlərə baxmayaraq, iqtisadiyyatın aqrar sektorunda fəaliyyət göstərən rayon müəssisələri ciddi çətinliklərlə üzləşməkdə davam edir. Ona görə də təsərrüfat subyektlərinin inkişafı nəzərə alınmaqla iqtisadiyyatın regional sektorlarının rəqabət qabiliyyətinin təmin olunması yollarının müəyyənləşdirilməsinə yönəlmiş sistemli tədqiqatlar müasir elmin və təcrübənin tələblərinə cavab verir.

İqtisadiyyatın aqrar sektorunun davamlı strateji inkişafı aqrar sektor müəssisələrinin fəaliyyətinin nəticələrinin yaxşılaşdırılmasını nəzərdə tutan bir çox proqram sənədlərində öz əksini tapmışdır.

İqtisadiyyatın aqrar sektorunda baş verən dəyişikliklər kənd təsərrüfatı istehsalçılarının öz fəaliyyətinə xarici və daxili amillərin mənfi təsirindən kənara çıxmaq və adaptasiya yollarını axtarmağı zəruri edir. Bu hallar uzunmüddətli inkişaf strategiyasının hazırlanmasına kömək edir (Серова Е.В. 2014: с.114).

KT müəssisələrinin səmərəli fəaliyyət göstərməsinə və aktivlərin yüksək gəlirliliyinə yönəlmiş ümumi inkişaf tendensiyasını başa düşmək üçün bazar

vəziyyətini öyrənmək, əməyin idarə edilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsinə, maddi-texniki bazanın texniki, texnoloji və innovativ yenilənməsinə diqqət yetirmək lazımdır.

İqtisadiyyatın aqrar sektorunun davamlı inkişafı istiqamətləri aşağıdakılardan ibarət olan sistem şəklində təqdim edilə bilər (Малыша М.Н. 2014: с.69):

- insan sağlamlığına, ətraf mühitə mənfi təsirin azaldılması;
- təbii ehtiyatların mühafizəsi və bərpası;
- bərpa olunmayan təbii ehtiyatlardan istifadənin azaldılması;
- kənd təsərrüfatı təşkilatlarında resurs potensialından istifadənin optimallaşdırılması;
- təşkilatın işçilərinin sabit gəlirinin təmin edilməsi.

Kənd təsərrüfatı istehsalçılarının davamlı inkişafı üçün istehsal fəaliyyətinin hədəfləri kimi: optimal iqtisadi səmərəliliyə töhfə verən mövcud məhdud resurslardan istifadə nəticəsində istehsalın daxili və xarici şərtlərində dəyişikliklər və onun elementlərində kiçik dalğalanmalardır.

Xarici amillərin təsiri bütün sistemin dalğalanmasına və qeyri-sabitliyinə gətirir ki, bu da onu yüksək, normal və aşağıya ayırmağa imkan verir.

Yüksək sabitliyə malik kənd təsərrüfatı istehsalçıları xarici mühitin dəyişməsinə müqavimət göstərir, istehsal fəaliyyətinin göstəricilərini inkişaf etdirir və fəaliyyətlərinin rentabelliğini artırır.

Normal sabitliklə, sistem elementləri və ətraf mühitin komponentləri ilə əlaqələrin qarşılıqlı təsiri nəticəsində istehsal sisteminin balanslaşdırılmış inkişafı baş verir. Aşağı sabitlik ilə istehsal sistemində dalğalanmalar və yüksək itkilər qeyd olunur.

Kənd təsərrüfatında son on ildə qeyri-sabitlik və iqtisadi fəaliyyətin bütün göstəricilərində azalma tendensiyası müşahidə olunur. İqtisadiyyatın bu vəziyyətini şərtləndirən amillər və şərtlər bunlardır (Rüstəmov R.M. 2016: s.106):

- istehsal potensialından: torpaqdan, əsas fondlardan və dövriyyə vəsaitlərindən istifadənin səmərəliliyinin azaldılması;

- kənd təsərrüfatı istehsalı ilə ASK digər sahələri arasında ekvivalent əlaqənin pozulması;

- iş yerlərinin azalması və yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin kənddən xaricə axını, kənd təsərrüfatı istehsalçılarının iflasının artmasına səbəb olur.

ASK məqsədyönlü, dayanıqlı və səmərəli fəaliyyəti gələcək üçün uzunmüddətli strategiyanın işlənilib hazırlanmasını tələb edir.

İqtisadiyyatın aqrar sektorunda müəssisələrin davamlı inkişafı strategiyası konkret məqsədlərə nail olunmasının, xarici mühitin təsiri altında istehsal sisteminin maliyyə dayanıqlığının qorunub saxlanılmasının və artırılmasının məqsədyönlü nəticəsidir.

Kənd təsərrüfatı istehsalının uzunmüddətli səmərəliliyini maksimuma çatdırmaq və davamlı rəqabət üstünlüyü yaratmaq üçün strategiyanın seçimi ona təsir edən bir qrup amillərlə müəyyən edilir (Попов Н.А. 2015: с.108):

- məqbul risk səviyyəsi;
- zaman faktorları;
- kənd təsərrüfatının vəziyyətini müəyyən edən amillər (rəqabət, sənaye strukturu, məhsulun həyat dövrünün mərhələləri);
- bazar vəziyyətini xarakterizə edən amillər;
- ASK fəaliyyət dərəcəsini müəyyən edən amillər.

Yuxarıda göstərilən amillər bir-biri ilə əlaqəli ayrı-ayrı altsistemlərdən ibarət olan və ayrılmaz bir sistem olan aqrar sektorun davamlı inkişafının ümumi strategiyasına təsir göstərir.

Kənd təsərrüfatı istehsalının davamlı idarə edilməsi probleminin həlli müxtəlif alətlərdən istifadəni tələb edir, bunlardan əsasları:

- iqtisadiyyatın aqrar sektorunda müəssisələrin fəaliyyət göstərməsinin uzunmüddətli məqsədləri;
- cari məqsədlərə çatmaq üçün tətbiq olunan texnologiyalar;
- strateji məqsədlərə çatmaq üçün resurslar;
- strateji məqsədlərin səmərəli şəkildə əldə edilməsinə töhfə verən idarəetmə sistemi.

İqtisadiyyatın aqrar sektorunun davamlı inkişafı onun alt sistemlərinin: istehsal, marketing, maliyyənin səmərəliliyindən asılıdır.

İqtisadiyyatın aqrar sektorunun davamlı inkişafı seçərkən həlledici amil aşağıdakılardır (Попов Н.А. 2015: с.125):

- iqtisadi effekt (ümumi və əmtəlik məhsulun dəyəri, ümumi və xalis mənfəət);
- texnoloji təsir (KT məhsullarının rəqabət qabiliyyətinin, həmçinin keyfiyyətinin artması);
- sosial effekt (təhsil və mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, kənd təsərrüfatında əmək şəraitinin yaxşılaşdırılması və onun cəlbədiciyi);
- ekoloji effekt (təbii ehtiyatlardan istifadə);
- kommersiya effekti - səmərəli idarəetmə nəticəsində əldə edilən bütün təsirlərin məcmusu.

Davamlılıq növləri üfüqi şəkildə təqdim olunur. İstehsal alt sistemi müəssisənin gəlirlilik və ya zərərlik səviyyəsini müəyyən edən şaquli şəkildə yerləşir.

İstehsal sistemində fəaliyyət üçün əsas meyarlar bunlardır:

- müəssisənin zərərsizliyinə təsir edən istehsalın həcmi, marketing sistemində - əmtəə və təşkilatların rəqabət qabiliyyəti, bazar artımı;
- maliyyə sistemində müəssisənin ödəmə qabiliyyəti, maliyyə öhdəliklərinin qaytarılmasını təmin etmək.

Eyni zamanda KT müəssisələrinin fəaliyyəti xarici mühitdən asılıdır ki, bu da müxtəlif strategiyaların və davamlılıq növlərinin kombinasiyalarını yaratmağa imkan verir. Nəticədə hazır məhsul istehsalının artmasına, keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına və nəticədə bazarda mənfəətin artmasına töhfə verən təşkilatların daxili ehtiyatlarının müəyyən edilməsidir.

Cədvəl 1 (Əlavələr)

İqtisadiyyatın aqrar sektorunda müəssisələrin davamlı inkişafı səmərəli idarəetmə, onların bazardakı mövqelərinin yaxşılaşdırılması, maliyyə vəziyyətinin

möhkəmləndirilməsi, maliyyə və təsərrüfat fəaliyyətinin iqtisadi göstəricilərinin yaxşılaşdırılması ilə mümkündür.

1.2. Aqrar sahənin formalaşmasında dövlət tənzimlənməsinin rolu

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində hər bir bölgə, hər bir sahə və müəssisə yalnız ölkənin ümumi vəziyyəti ilə heç də həmişə uzlaşmayan öz vəzifələrini həll edir. Subyektlər arasında rəqabət, dövlətlə isə ziddiyyətlər mövcuddur. Milli iqtisadiyyat çoxsəviyyəli və çoxfunksiyalı orqanizmdir ki, burada müxtəlif regionlar, sahələr, müəssisələr öz xüsusiyyətlərinə malikdir. Əgər yalnız bazar mexanizminə əsaslansaq, onların bir ümumi məqsədə doğru hərəkəti mümkün deyil. Bazar subyektlərinin işini əlaqələndirmək, onların fəaliyyətini milli iqtisadiyyatın inkişafına yönəltmək üçün dövlət tənzimlənməsi lazımdır

İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin zəruriliyi dövlət orqanlarının təsir obyektlərini nəzərdə tutur. Dövlət tənzimlənməsinin obyektləri istehsal və xidmət sahələrinin, regionların, sosial-iqtisadi proseslərin, yəni diqqətin yönəldilməsinin ilkin həlqələridir (Бабашкина А.М. 2007: с.93).

Hazırda bazar iqtisadiyyatı İEÖ-də də istər nəzəri, istərsə də təcrübədə dövlətin aqrar iqtisadiyyatda iştirakının ardıcıl əleyhdarları yoxdur. Ən müxtəlif ölkələrdə (Dünya İqtisadi Birliyinə rəhbərlik edənlər də daxil olmaqla) dövlət aqrar problemlərin həllində və iqtisadi davranış qaydalarının müəyyən edilməsində mühüm rol oynayır.

Ölkəmizdə KT dövlət tənzimlənməsinin zəruriliyi onun spesifik xüsusiyyətləri ilə şərtlənir. Belə amillər sırasında (Малыша М.Н. 2014: с.79):

- Təbii-iqlim amillərinin KT istehsalına təsiri;
- İstehsal dövrü üzrə vaxt;
- İqtisadiyyatın digər sahələri ilə müqayisə zamanı KT-nın aşağı inhisarı;
- Sənaye və KT məhsullarının qiymətlərinin dispariteti;
- Məhsulların satışının və emalının məhdud müddəti;
- Sosial infrastrukturun inkişafının aşağı səviyyəsi;

- Sahənin kapital tutumluluğu və onların geri qaytarılma müddəti ilə investisiyaların aşağı gəlirliliyi;

- Kənd təsərrüfatı istehsalının ekologiyasının olmaması;

- Sahənin dəyişən şəraitə yavaş uyğunlaşması.

Yerli kənd təsərrüfatı istehsalçıları öz xüsusiyyətlərinə görə, inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə ərzaq bazarında pis vəziyyətə düşürlər. Hesab edirik ki, yaxın perspektivdə aqrar sahə üzrə səmərəliliyinin artırılması dövlətin hər bir əmtəə istehsalçısını son nəticələrin maksimuma çatdırılmasında nə dərəcədə maraqlandırmasından asılı olacaq.

Bununla əlaqədar KT-da bazar münasibətləri üzrə iki sahədən ibarətdir. Birincisi, özündə aşağıdakıları ehtiva edən özünütənzimləmə mexanizmi durur (Бабашкина А.М. 2007: с.102):

- kənd təsərrüfatı strukturlarının sahibkarlıq fəaliyyəti və təşkilati-hüquqi formalarını seçmək azadlığı;

- bazarın konkret şərtləri və konyunkturası əsasında mal istehsalçıları tərəfindən istehsal proqramının müstəqil müəyyən edilməsi;

- istehsal edilən məhsulların satışının istənilən forma, kanal və bazarlarının sərbəst seçimi;

- tələb və təklifə uyğun olaraq bazar (müqavilə) qiymətləri ilə məhsulun satışı;

- əldə olunan gəlirlərin (vergi və məcburi ödənişlər ödənildikdən sonra) əmtəə istehsalçılarının mülahizəsinə əsasən bölüşdürülməsi;

- dövlət məqsədli proqramlarda, müxtəlif ittifaqlarda, assosiasiyalarda könüllü iştirak edilməsi və s.;

- investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi mənbələrinin müstəqil müəyyən edilməsi, o cümlədən borc vəsaitlərinin cəlb edilməsi;

- tərəfindən sahibkarlıq risklərinin təsərrüfat fəaliyyətində uçotu;

- təsərrüfat subyektlərinin öz öhdəlikləri, borcları üzrə əmlak məsuliyyəti.

Aqrar iqtisadiyyatın bazar münasibətlərinin ikinci sahəsinin əsasını əmtəə istehsalçılarının səmərəli təsərrüfat fəaliyyətinə, resurs qənaətinə, sosial

məsələlərin həllinə istiqamətləndirən iqtisadi, hüquqi və dövlət tənzimlənməsinin digər mexanizmləri təşkil edir. Dövlətin təsirinə bazarın alternativini kimi yox, onun səmərəliliyinin artırılması vasitəsi, bazar qüvvələrinin yönləndirilməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılması, bazar mexanizminin özünün daxili ziddiyyətlərinin yumşaldılması kimi baxmaq lazımdır.

KT spesifikliyi və onun dövlət tənzimlənməsinin əsas vəzifələri aqrar sahədə dövlətin iqtisadi funksiyalarının məzmununu müəyyən edir:

Birincisi, geniş reproduksiyanın təmin edilməsi və kənd təsərrüfatı əməyinin məhsuldarlığının artırılması, kənd təsərrüfatı istehsalının ölkə ərazisində optimal yerləşdirilməsidir. KT-da iqtisadi artım ərzaq malları və xidmətlərin istehsalının artırılması və ucuzlaşdırılması deməkdir (Галачиев О.Т. 2009: с.143).

İkincisi, kənddə KT müəssisələrinin səmərəli fəaliyyət göstərməsini təmin edən iqtisadi iqlimin yaradılması: kənd təsərrüfatı məhsullarının, xidmətlərinin və məhsullarının qiymətlərinin paritetinin tənzimlənməsi; qiymətlərin əmələgəlməsində disproporsiyaların aradan qaldırılmasıdır.

Üçüncüsü, ASK sahələri arasında həmçinin əmtəə istehsalçıları arasında gəlirlərin bölüşdürülməsidir.

Dördüncü, mallar üzrə istehsalının təşkil olunması və onların pul kütləsi vasitəsilə təmin edilməsi vasitəsilə bazarın tənzimlənməsidir. Dövlət pul axınlarının hərəkətini sərt şəkildə tənzimləməli və nəzarətdə saxlamalı, həm istehsalın, həm də alıcılıq tələbatının səviyyəsini qoruyub saxlamalıdır (Бабашкина А.М. 2007: с.123).

Yuxarıda göstərilən funksiyaları çoxqütblü iqtisadiyyatın inkişafına yönəlmiş və mülkiyyət hüquqlarının müdafiəsini təmin edən beşinci və toplanmış elmi biliklərin tətbiqini, istehsal vasitələrinin təkmilləşdirilməsini, onun texnologiyasını, təşkilat və idarəetməsini təmin edən altıncı funksiyalar əlavə edilməlidir.

Aqrar sahənin tənzimlənməsi sisteminin formalaşdırılması aşağıdakı prinsiplər əsasında həyata keçirilsə, dövlət bu funksiyaları həyata keçirilir.

Başqa bir prinsip KT iqtisadiyyatının idarə olunmasında indikativlik və direktivliyin birləşməsidir. Ümumi dövlət ehtiyaclarının təmin edilməsi zərurəti

yarandıqda direktiv tənzimləmə metodları dövlət müəssisələrinə şamil edilməlidir. İndikativ tənzimləmə dövlətin dövlət satınalmaları, habelə vergi siyasəti və s. istehsala təsirini nəzərdə tutur.

Bu prinsip iki aspektdə malikdir (Галачиев О.Т. 2009: с.145):

Birincisi, ASK digər sahələrlə qarşılıqlı əlaqələrinə aiddir;

İkincisi, KT məhsullarının ixracı və idxalı ilə bağlı xarici iqtisadi prinsipdir.

KT istehsalına dövlət tərəfindən dəstək verilməsi qarantıya və ünvanlılıqdır.

Bu gün dövlət KT malları və kənd üçün istehsal vasitələrinin qiymətinin paritetinin davamlı şəkildə dəstəklənməsinə, ərzaq məhsullarının əsas növlərinin zəmanətli qiymətlərlə satılmasına, investisiya fəaliyyətinin dəstəklənməsinə, damazlıq heyvanların və elit toxumçuluğun çoxaldılmasına, yerli istehsalçıların ərzaq məhsullarının rəqabətindən və idxalından iqtisadi müdafiəsinə təminat vermək üçün çox vacibdir. Bu zaman təkcə məqsədli deyil, həm də pul vəsaitlərindən səmərəli istifadə etmək lazımdır.

Dövlət dəstəyinin seçki istiqaməti prinsipi ilk növbədə daha rəqabətə davamlı müəssisələrə iqtisadi dəstəyin verilməsini nəzərdə tutur. Bu, onunla bağlıdır ki, dövlətin sərəncamında məhdud miqdarda resurslar vardır. Beləliklə, iqtisadiyyatın aqrar sektoru müəssisələrinin seçilməsinin metod və prinsiplərinin işlənilib hazırlanmasına tələbat var.

Belə ki, yuxarıda sadalanan prinsiplər səlahiyyətlərin məhdudlaşdırılması və rəqabətin bərabər şərtlərinə riayət edilməsinin doqquzuncu prinsipi ilə tamamlanmalıdır. Kənd təsərrüfatının DT həyata keçirərkən ölkəmizin beynəlxalq sazişlər üzrə öhdəlikləri diqqətə alınmalıdır.

Dövlətin KT iqtisadiyyatına təsiri bilavasitə və dolayı metodlarla həyata keçirilir. Birbaşa olaraq təsir dövlətin istehsal fəaliyyətində bilavasitə iştirakı, dolayısı ilə isə dövlətin iqtisadi mexanizmlərin köməyi ilə istehsal prosesinə təsiri vasitəsilə baş vermişdir. İqtisadiyyatın ASDT birbaşa formalarına aşağıdakılar daxildir (Мальша М.Н. 2014: с.84):

- qanunvericilik aktlarının, normativ sənədlərin və əsasnamələrin və s.qəbul edilməsi;

- dövlət mülkiyyətinin idarə edilməsi;
- lisenziyalaşdırma;

Birbaşa və dolayı metodların şərti olaraq ayrılması. Məsələn, hər hansı dolayı tənzimləyicidən istifadə etmək üçün dövlət orqanlarının ilkin inzibati qərarı lazımdır (elektrik enerjisi tariflərinin və ya yanacaqın qiymətinin dəyişməsi KT məhsullarının həcmi azalda və ya artır bilər).

Aqrar sahəyə dövlət müdaxiləsinin birbaşa üsullarının xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onlar dövlət hakimiyyətinin gücünə əsaslanır və KT müəssisəsinin azadlığını məhdudlaşdıran qadağa, məcburiyyət tədbirləri və s.daxildir. Məsələn, istehsal olunan məhsulun həcmi və çeşidi üzrə planlaşdırılmış tapşırıqlar, onun üzərində mərkəzləşdirilmiş şəkildə müəyyən edilmiş qiymətlər, müəssisəni daha sərfəli təsərrüfat münasibətlərinin seçilməsindən məhrum edir. Bundan fərqli olaraq, KTDT dolayı üsulları üzrə sahibkarlıq seçim azadlıqlarını məhdudlaşdırmır və aşağıdakıları nəzərdə tutur (Быстрова Г.Е., Козырья М.И. 2017: с.128):

- Dövlət proqnozlaşdırılması;
- Dövlət planlaşdırılması;
- Dövlət proqramlaşdırılması;
- Büdcə-vergi siyasəti;
- Pul və kredit siyasəti;
- İnvestisiya siyasəti;
- Xarici iqtisadi siyasət.

Azərbaycanda baş verən dərin sosial-iqtisadi transformasiya milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi ilə bağlı bir sıra nəzəri və praktiki suallar doğurdu. Son illərdə Azərbaycan cəmiyyətində baş verən siyasi və iqtisadi dəyişikliklər dövlətin rolunun və onun funksiyalarının qiymətləndirilməsinə yeni yanaşmanın formalaşdırılması zərurətinə səbəb oldu.

Dövlət iqtisadiyyata müxtəlif təsir üsullarını tətbiq etməklə öz funksiyalarını yerinə yetirir. Sosial-iqtisadi strukturun transformasiyası şəraitində tənzimləmənin yeni forma və üsullarının axtarışı dövlətin əsas vəzifəsidir.

İqtisadiyyatda dövlətin iqtisadi rolunun və funksiyalarının getdikcə mürəkkəbləşməsi bürokratiyaya, mərkəzdə və sahələrdə dövlət aparatının güclənməsinə, korrupsiyaya, kölgə iqtisadiyyatı ilə birləşməyə qarşı mübarizəni son dərəcə aktual edir (Галачиев О.Т. 2009: с.147).

Mərkəzləşdirilmiş iqtisadiyyata malik ölkələrdə dövlətin müdaxiləsi, onun iqtisadiyyatın idarə edilməsində iştirakı daha çox, üstəlik, birbaşa, bilavasitə formada özünü göstərir. Bazar iqtisadiyyatı olan ölkələrdə dövlətin və onun orqanlarının KT müəssisələrinin və sahibkarların təsərrüfat fəaliyyətinə müdaxilə dərəcəsi xeyli azdır və əsasən dolaylı xarakter daşıyır.

Ölkə həyatında iqtisadiyyatın aqrar sektorunun dövlət tərəfindən tənzimlənməsi obyektiv zərurətdir. Yalnız dövlət cəmiyyətin bütün təbəqələrinin və sosial qruplarının maraqlarını nəzərə alaraq iqtisadiyyata tarazlı yanaşmağı təmin edə bilər. Dövlət öz fəaliyyətində ilk növbədə ictimai, milli maraqları rəhbər tutur. Azərbaycan ASK səmərəli inkişafı məsələləri bu maraqlar qrupuna cavab verir (Salehov S.V. 2014: s.78).

Azərbaycanda aqrar sektorun ayrı-ayrı regionların və ölkənin bütövlükdə sosial və iqtisadi inkişafı üçün ən mühüm prioritetlərdən biri olaraq qalır. Cəmiyyətin həyatını müəyyən edən əsas iqtisadi komplekslərdən biridir. Dövlətin rolunu gücləndirmədən və iqtisadiyyatın aqrar sektorunu dəstəkləmədən rəqabətqabiliyyətli aqro-ərzaq istehsalının yaradılması mümkün deyil. Kənd təsərrüfatının dövlət tənzimlənməsinin obyektiv ehtiyacı bir sıra səbəblərlə bağlıdır və ən mühümləri bunlardır: ərzaq təhlükəsizliyinin təmin etmək zərurəti, sənayenin aşağı rəqabət qabiliyyəti və məhsuldarlığı, KT və sənaye məhsulları üçün qiymət fərqi, kənd təsərrüfatının aşağı əməkhaqqı, işçilər və s.

Kənd təsərrüfatına dövlət dəstəyinin azalması Azərbaycanda kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatının artım tempinə mənfi təsir göstərir.

Dünyanın bəzi ölkələrində dövlət kənd təsərrüfatına çox böyük iqtisadi və maliyyə dəstəyi verir. Məsələn, ABŞ-da 1 hektar əkin sahəsinə ildə 400 dollara qədər, Rusiyada isə 9 dollara qədər vəsait ayrılır. Kənd yerlərində əsas problemlər vaxtı keçmiş kreditor borcları, aşağı investisiya aktivliyi və aşağı texniki

təchizatdır. Ərzaq əmtəə ehtiyatlarının ümumi həcmdə xüsusi çəkisi 30%-dən, bəzi rayonlarda isə 50%-dən çox ərzaq idxalının artan həcmliyi yerli kənd təsərrüfatı istehsalının inkişafına mənfi təsir göstərir. Xüsusilə aqrar sektorun inkişafına mənfi təsir göstərir.

Bir sıra xarici ölkələrin (Danimarka, Almaniya, İsveç, Macarıstan, Fransa və s.) təcrübəsi göstərir ki, bu ölkələrdə KT məhsulları istehsalçıları artıq yanvar ayından gələn ildə məhsullarına sifarişin necə olacağını bilirlər. Bu, onların məhsullarına tələbat olacağına əminlik yaradır. Ölkədə ərzaq məhsullarına dövlət sifarişinin tətbiqi, təbii ki, kənd təsərrüfatı üçün işləyən bütün tədarük infrastrukturuna rəhbərlik etməli olan məhsulların tədarüku üçün müasir dövlət sisteminin yaradılması zərurətini doğurur.

ASK-də dövlət tənzimlənməsi onun əsasən iqtisadi üsullarla yerinə yetirilməsini nəzərdə tutur və aşağıdakıları əhatə edir (Быстрова Г.Е., Козырья М.И. 2017: с.139):

- daxili ərzaq bazarının idxaldan, habelə aqrar sektorun kənd təsərrüfatı üçün istehsal vasitələri istehsal edən və onun məhsullarını alan yüksək inhisarda olan sahələrdən qorunması;
- dövlətin müştəri və investor kimi funksiyasının saxlanılması və təkmilləşdirilməsi;
- bazar infrastrukturunun inkişafına təkan vermək;
- ASK dövlət sektorunun saxlanılması;
- kəndin sosial sferasının inkişafı;
- kənd təsərrüfatı elminin inkişafı və kənd təsərrüfatı üçün kadrların hazırlanması.

İqtisadi tənzimləmənin səmərəli mexanizminin formalaşmadığı indiki mərhələdə dövlətin tənzimləyici rolu xüsusilə vacibdir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi ölkənin sosial-iqtisadi yüksəlişini təmin etmək məqsədilə dövlət tərəfindən həyata keçirilən qanunvericilik, icra və nəzarət tədbirləri sistemidir.

Dövlət tənzimləmə sistemi KT inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına hesablanıb. Vergi planlaşdırma sistemləri, istehsal olunan məhsullara dövlət sifarişlərinin tətbiqi, ASK-də qiymətqoymanın təkmilləşdirilməsi, ərzaq məhsullarının idxalı əvəzedicisi və s. kimi maliyyə-iqtisadi tənzimləyicilərin təkmilləşdirilməsi xüsusi rol oynayır.

ASK dövlət tənzimlənməsinin tövsiyə olunan sistemi ölkənin sosial-iqtisadi yüksəlişini təmin etmək məqsədilə dövlət tərəfindən həyata keçirilən qanunvericilik, icra və nəzarət tədbirləri sistemidir. Bu sistem müasir şəraitə uyğunlaşmaq, kənd təsərrüfatı sənayesinin uğurlu fəaliyyəti üçün əlverişli şərait yaratmaq, ölkənin, ayrı-ayrı regionların ərzaq təhlükəsizliyini qarşılamaq, kənd təsərrüfatı bazarında rəqabətin və biznesin inkişafını stimullaşdırmaq, xarici iqtisadi fəaliyyətdir.

Eyni zamanda, dövlət orqanları vahid iqtisadi və maliyyə siyasəti, sənayenin modernləşdirilməsi, investisiya və xarici iqtisadi fəaliyyətin inkişafı yolu ilə aqrar-ərzaq bazarlarının fəaliyyəti üçün ümumi şəraiti və onların bütün ölkə ərazisində birliyini təmin etməlidirlər.

Dövlət təsir tədbirlərini iki qrupa bölmək olar (Малыша М.Н. 2014: s.87):

- kənd təsərrüfatının inkişafına birbaşa dövlət təsiri, o cümlədən bu sahənin tənzimlənməsi üçün direktiv, inzibati və planlı tədbirlərin qəbul edilməsi;
- dolayı təsir - qiymət, kredit və maliyyə, vergi və investisiya mexanizmləri.

Kənd təsərrüfatına gəldikdə isə dövlət vergi, kredit, büdcə, qiymət və sosial tənzimləməni, habelə dövlət məqsədli proqramlarının və dövlət sifarişlərinin formalaşdırılması, ətraf mühitin mühafizəsi və torpaq münasibətlərinin tənzimlənməsi yolu ilə tənzimləməni həyata keçirir.

Azərbaycanda torpaq münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi problemi son vaxtlar təkcə hüquqşünaslar, qanunvericilər, iqtisadçılar və siyasətçilər arasında deyil, bütövlükdə cəmiyyətdə ən aktual və geniş müzakirə olunan problemə çevrilmişdir. Azərbaycanın aqrar sektorunda torpaq münasibətlərinin tənzimlənməsi, sivil torpaq bazarının inkişafını təmin

etmək - ondan rasional istifadə, dövlətin və hər bir kənd təsərrüfatı istehsalçısının maraqlarını nəzərə almaqla daha səmərəli iqtisadi mexanizm yaratmaq lazımdır.

Bizim fikrimizcə, torpaq və təbii sərvətlər bazarından gəlir mənbəyi kimi istifadə sistemi dövlətə məxsus olmalıdır, sivil, tənzimlənən və idarə olunan torpaq bazarına ehtiyac var. Dövlət iqtisadi tənzimlənməsinin yaradılması və torpaqdan səmərəli istifadənin stimullaşdırılması torpaqların sosial ədalətli yenidən bölüşdürülməsini və bütün idarəetmə formaları üçün bərabər şəraitin yaradılmasını təmin etməlidir.

Hazırda həlli yolu olmadan irəliyə getmək mümkün olmayan əsas problem, ilk növbədə, ümitsiz borcların, böyük kreditor borclarının birdəfəlik silinməsi əsasında kənd iqtisadiyyatının maliyyə cəhətdən sağlamlaşdırılmasıdır. İqtisadi cəhətdən ümitsiz olanlar istisna olmaqla, zərərli müəssisələrin əksəriyyətinə münasibətdə kənar idarəetmə proseduru tətbiq edilməli, təsərrüfatların yenidən təşkilinin istehsal fondlarından və işçi qüvvəsindən istifadə etməyə imkan verən ən səmərəli variantları seçilməli, istehsalın ixtisaslaşması təmin edilməlidir, yerli şəraitə uyğun dəyişdirilməli və daha ixtisaslı idarəçilər tapılmalıdır.

Eyni zamanda, aparıcı kənd təsərrüfatı kadrlarının səriştəsini və bazar şəraitində səmərəli işləmək imkanlarını müəyyən etmək üçün onların dövlət attestasiyasının keçirilməsi zəruridir.

Dövlət xarici iqtisadi fəaliyyətin inkişafına və tənzimlənməsinə, daxili ərzaq bazarında yerli istehsalçıların məhsulun həddindən artıq idxalından qorunması üçün daha mükəmməl mexanizmin yaradılmasına və eyni zamanda, məhsulun ixracı üçün əlverişli KT məhsulları və ərzaq şəraitin təmin edilməsinə xüsusi diqqət yetirməlidir (Salehov S.V. 2014: s.98).

Ölkəmizin dünya iqtisadiyyatı üzrə inteqrasiyası üzrə strateji plana Azərbaycan ixracının dəstəklənməsi üzrə dövlət proqramı, xarici iqtisadi fəaliyyət üzrə mütəxəssislərin hazırlanması sistemi, AİZ yaradılması, dövlətlərin iştirakı ilə birgə müəssisələrin təşkili daxil edilməlidir.

Ölkənin aqrar sahəsinin davamlı inkişafı strategiyası hazırlanarkən iqtisadiyyatın aqrar sektorunun dövlət tənzimlənməsi və dəstəklənməsi sahəsində qabaqcıl ölkələrin təcrübəsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Nəticə olaraq, Azərbaycanın ASK aqrar sektorunun dövlət tənzimlənməsində müəyyən problemlər nəzərə çarpır. Ardıcılığın olmaması, fəaliyyətlərin natamamlığı və qərarların qəbulunda gecikmə tənzimlənmənin effektivliyini kəskin şəkildə azaldır. Bundan əlavə, iqtisadiyyatın maliyyə vəziyyətinin mürəkkəbliyini də nəzərə alsaq, ASK dəstəyin imkanlarını və miqyasını məhdudlaşdırır, kənd təsərrüfatı siyasətinə tək cə dolayı deyil, həm də birbaşa təsirin gücləndirilməsini və kənd təsərrüfatına dövlət dəstəyi üsullarının təkmilləşdirilməsi zəruri edir.

Xüsusi vurğulanmalıdır ki, dünya iqtisadiyyatının qloballaşması şəraitində ASK istər daxili, istərsə də xarici bazarlarda rəqabət qabiliyyətinin artırılmasında dövlətin rolu artır.

Aqrar iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin səmərəliliyinin müəyyən edilməsi çox vacibdir ki, bu da müəyyən kənd təsərrüfatı xərcləri ilə qarşıya qoyulmuş sosial-iqtisadi məqsədin müqayisəsi kimi müəyyən edilə bilər ki, onun minimuma endirilməsi məqsədəuyğundur (Быстрова Г.Е., Козырья М.И. 2017: с.141).

ASK tənzimlənməsinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün digər yanaşmalar da hazırlanır. ASK tənzimlənməsinin səmərəliliyinin meyarı kimi iqtisadiyyatın aqrar sektorunun fəaliyyət göstərməsinin rentabelliği nəzərə alın bilər. ASK dövlət tənzimlənməsinin səmərəliliyinin digər göstəriciləri əmək məhsuldarlığının artımı, iqtisadi inkişafın artım templəri, kənd əhalisinin gəlirlərinin və məşğulluğunun artımı və s. ola bilər.

İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi sisteminin səmərəliliyi idarəetmə orqanlarının fəaliyyətindən asılıdır, onların vəzifəsi kəndin iqtisadi, sosial, mədəni və digər sahələrini tənzimləmək və dəstəkləmək olmalıdır ki, bu da hazırlanmış yüksək ixtisaslı mütəxəssislər iqtisadçılar, menecerlər olmadan mümkün deyil.

Ümumiyyətlə, kənd təsərrüfatının inkişafında dövlətin rolunu müəyyənləşdirmək və qiymətləndirmək çətin deyil. İqtisadi fəaliyyətə şərait yaradır, kənd təsərrüfatı biznesini inhisarçılıqdan qoruyur, ölkənin ərzaq

təhlükəsizliyini və kəndlərin sosial inkişafını təmin edir, kənd təsərrüfatının dünya sistemə inteqrasiyasına şərait yaradır (Salahov S.V. 2007: s.97).

Fikrimizcə, iqtisadiyyatın aqrar bölməsinin dövlət tənzimlənməsinin gücləndirilməsinin ilk real addımı idxal əvəzinin dövlət proqramının hazırlanması, zəruri məhsullara dövlət sifarişinin rentabelli qiymətlərlə tətbiqi, KT məhsullarının qəbulunu, saxlanılmasını və emalını təmin edən ərzaq və müvafiq infrastrukturun alınması üzrə dövlət orqanın yaradılması olacaqdır.

1.3. Dövlətin aqrar siyasətinin həyata keçirilməsi müddəaları

Dövlət aqrar siyasəti iqtisadi siyasətin bir hissəsidir. Bu mənada o, alt sistem kimi təqdim olunur və müəyyən məqsədlərə nail olmağa və məsələlərin həllinə yönəlib. Buna biosferdə qoyulmuş imkanlar və aqrar istehsalın həyata keçirilməsi prosesində yaranan ətraf mühitin tənzimlənməsi mexanizminin pozulması riskləri nəzərə alınmaqla təsərrüfat qərarlarının hazırlanması və qəbul edilməsi üzrə fəaliyyət kimi baxmaq olar.

Dövlətin aqrar siyasətində obyektivliyi kənd təsərrüfatı və ASK özünütənzimlənen rejimə əsaslanan daxili səbəblərdən qaynaqlanan spontan vəziyyətdə fəaliyyətinin şərtlənməsini əks etdirir. Lakin real gerçəklikdə ikili müxalifətdə olan və obyektiv (təbiət) ilə subyektiv (cəmiyyət, dövlət) arasında daim davam edən ziddiyyətlər aqrar iqtisadiyyatın aparılmasının hərəkətverici qüvvəsi kimi çıxış edir. Bu səbəblər bir - birini qırılmaz bütövlər kimi təzahür edir, bir-birini dəstəkləyir və bununla da gözlənilən təsərrüfat nəticələrini təmin edir.

Dövlət aqrar siyasəti aşağıdakı prinsiplial müddəaları əks etdirməlidir (ifadə etməlidir, möhkəmləndirməlidir, tanınmalıdır) (Мальша М.Н. 2014: с.114):

- Aqrar fəaliyyətin immanentliyi, onun geofiziki, geokimyəvi dəyişikliklərlə, kainatın, maddənin çevrilməsilə şərtlənməsi, özünüinkişaf və özünütənzimləmə xüsusi vəziyyətinin yaranması ilə müşayiət olunur;

- Onun gerçəklik halı kimi təkzibolunmaz olması, aqrar münasibətlər iştirakçılarının davranışının ətraf mühitə uyğunlaşdırılmasını, dərk edilməsini, uyğunlaşdırılmasını tələb edən mülahizəni, diskresionluğu istisna edir;

- Aqrar (kənd təsərrüfatı) istehsalının yaranmasının genetik müəyyənliyi, invariantlıq, bu və ya digər ictimai quruluş çərçivəsində dəyişikliklər zamanı onun dəyişilməzliyi; yalnız disyunktiv ikili müxalifət daxili ziddliyində, istehsal hansı şəraitdə həyata keçirilməsindən asılı olmayaraq, özü - özlüyündə qalır;

- Təbiətin özünütənzimləmə vahid və universal qanunu əsasında aqrar istehsalın təkamül requlyasiyası;

- Aqrar təsərrüfat fəaliyyətinin obyektiv əsaslarının pozulması nəticəsində aqrar istehsalın ziyanlılığının bərpası xarakterinin prioritet təbiiliyi.

Aqrar istehsal sahəsində təsərrüfatın ziyansızlığı və zərərin əvəzinin ödənilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Obyektiv şərtləşdirilmiş zərərin qarşısı alınmalı və ya obyektiv məzmunu malik olan vasitələrin, üsulların, texnologiyaların köməyi ilə ödənilməlidir (Малыша М.Н. 2014: с.118).

Aqrar istehsalın elmi təminatı, innovasiyalılığı, elmin bizneslə inteqrasiyası formatında həyata keçirilməsi, təsərrüfatçılığın intellektual, yüksək texnologiyalı mühitinin təşkilinin müasir informasiya sistemlərinin yaradılması, ideya, ixtira, kəşflər bazarının inkişafı, dövlətin və cəmiyyətin yüksək işgüzar reputasiyaya malik istedadlı və tənqidi təfəkkürlü insanları tapmaq və təşviq etmək qabiliyyətinin təzahürüdür.

Hüquqi dövlətdə təkamül yolu ilə inkişaf edən insan cəmiyyətində aqrar siyasətin müəyyənedici məqsədləri obyektiv qanunlara uyğun olmalı, şəffaf olmalı, insanların real maraqlarını əks etdirməli və qanunvericilərin, icra hakimiyyəti və təsərrüfat orqanlarının praktiki fəaliyyətində ardıcıl şəkildə təcəssüm etdirilməlidir.

Sosial-iqtisadi proseslərin inkişafında bu məqsədlərin obyektiv qanunauyğunluqlara uyğun gəlməməsi aqrar siyasətin özünün konsepsiyasının, məqsəd və strategiyasının subyektiv elmi şərtlərini doğurur (Серова Е.В. 2014: с.63).

Aqrar nəzəri tədqiqatlarda aqrar siyasətin birmənalı tərifi yoxdur. Aqrar siyasətin xarici nəzəriyyəsinin elmi mərkəzi sayılan fransız məktəbi onu müəyyənləşdirərkən əsas diqqəti siyasi komponentə yönəldir. İƏİT - iqtisadi

komponentə, bir sıra ölkələrdə (ABŞ, Almaniya) kənd təsərrüfatı siyasətinin digər komponentləri - əlverişli mühit və firavan əhali nəzərə alınır.

Rus iqtisadçılarından Buzdalovun iddiasına görə, aqrar siyasət dövlətin siyasi rəhbərliyinin sosial-iqtisadi inkişaf sahəsində əsas məqsədlərinin məcmusu kimi, əgər onun məqsədi bir anadan olan əkinçinin layiqli həyatı, onun təşəbbüskar yaradıcılıq əməyi üçün zəruri şəraitin yaradılmasından ibarətdirsə, kənd təsərrüfatında tərəqqiyə kömək edə bilər.

V.V. Miloserdovun aqrar siyasətdə ərzaq məsələsinin həllini müəyyənləşdirib. Zhogoleva E.E. kənd təsərrüfatı siyasətini kənddə əlverişli ekoloji vəziyyətin qorunub saxlanılması və sosial məsələlərin həlli ilə ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması hesablanmış, resurslar, büdcəyə vaxtla məhdudlaşan dövlətin məqsədyönlü fəaliyyəti kimi səciyyələndirir (Рыгалова Л.В. 2013: с.108).

Fikrimizcə, nəzəri baxımdan aqrar siyasət dövlətin və onun icazə verdiyi sosial-hüquqi institutların kənd əhalisinin iqtisadi, sosial, hüquqi və mədəni həyat şəraitini formalaşdırmaq üçün nizamlı fəaliyyətidir. Dövlətin aqrar siyasətinin müəyyən edilməsində maddi istehsalın inkişaf qanunlarına siyasi münasibətin və qərarların obyektiv şərtiliyi prinsipial əhəmiyyət kəsb edir ki, bunlar arasında istehsalçının şəxsi mənafeyinin həyata keçirilməsi üçün vacibdir. Ona görə də aqrar siyasətin mahiyyəti və elmi əsaslılığı obyektiv olaraq onun iqtisadiyyatın aqrar sektorunda istehsalçıların dəyərlərinə, vətəndaş hüquq və mənafeələrinə yönəldilməsi ilə müəyyən edilir. Aqrar siyasət cəmiyyətin, onun sosial qruplarının maraqlarını əks etdirməyə hesablanıb və milli iqtisadiyyatın möhkəmlənməsinə yönəlib.

Dövlət aqrar siyasəti kənd təsərrüfatının və kənd yerlərinin davamlı inkişafına yönəldilmiş dövlət sosial-iqtisadi siyasətinin tərkib hissəsidir. Kənd yerlərinin davamlı inkişafı dedikdə onların sabit sosial-iqtisadi inkişafı, kənd təsərrüfatı istehsalının artırılması, kənd təsərrüfatının səmərəliliyinin yüksəldilməsi, kənd əhalisinin tam məşğulluğuna nail olunması və onların həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, KT məhsullarından səmərəli istifadə edilməsi başa düşülür.

Dövlət aqrar siyasətinin əsas məqsədləri bunlardır (Salahov S.V. 2007: s.107):

- kənd təsərrüfatında işləyən işçilərin haqqının verilməsi;
- kənd təsərrüfatı istehsalının ehtiyacları üçün istifadə olunan təbii ehtiyatların qorunması və təkrar istehsalı;
- KT məhsulları, xammal və ərzaq məhsulları üçün səmərəli fəaliyyət göstərən bazarın formalaşdırılması, kənd təsərrüfatı istehsalçılarının gəlirliliyinin artırılması və bu bazarın infrastrukturunun inkişafı;
- əlverişli investisiya mühitinin yaradılması və kənd təsərrüfatına investisiyaların artırılması;
- KT məhsullarının, xammalın qiymətləri indeksinin və KT məhsulları istehsalçılarının istifadə etdiyi sənaye məhsullarının (xidmətlərinin) qiymətləri (tarifləri) indeksinin monitorinqi və belə qiymətlərin (tariflərin) indekslərinin paritetinin saxlanması.

KT məhsullarının torpaq-iqlim şəraitindən birbaşa asılılığı, mövsümlilik və xarici tələbin dəyişkənliyi səbəbindən KT məhsulları istehsalçılarının qiymətlərinin və gəlirlərinin geriləməsinin davamlı tendensiyası qısa müddətdə onların qeyri-sabitliyi ilə daha da kəskinləşir.

Deməli, ərzaq təhlükəsizliyinin özünütənzimləmə xarakteri yoxdur, ona görə də aqrar sektorun tənzimlənməsində və dəstəklənməsində, nəzəriyyə və praktikanın işləyib hazırladığı alətlərin tətbiqində əsas rolunu dövlət oynayır. Eyni zamanda, aqrar sektorda istehsal olunan məhsulların istehsalı, emalı, bölüşdürülməsi və istehlakında resurslardan istifadə onun əsas istiqamətləri nəzərə alınmaqla mikro səviyyədə təhlil edilir.

Makro səviyyədə iqtisadçılar kənd təsərrüfatı sektorunun və iqtisadiyyatın digər sahələrinin qarşılıqlı təsir dərəcəsini öyrənməkdə maraqlıdırlar.

Dövlətin aqrar sektora tənzimləyici təsiri aşağıdakılar əsasında həyata keçirilməlidir (Малышa M.H. 2014: c.123):

- iqtisadi və sosial məqsədlərin vəhdəti prinsipi mahiyyəti - dövlət tənzimləmə tədbirləri təkcə iqtisadi problemlərin həllinə yönəldilməli deyil, həm də kənd əhalisinin üstünlük təşkil edən dəyərləri, onun müxtəlif qruplarının davranışı, sosial-psixoloji və milli xüsusiyyətləri modelləri nəzərə alınmalıdır;

- aqrar sektorun idarə edilməsində indikativlik və direktivliyin vəhdəti;
- kənd təsərrüfatı proteksionizmi alətlərinin effektiv kombinasiyası: kənd təsərrüfatı mallarının ixracı və idxalının tənzimlənməsi ilə bağlı olan daxili iqtisadi (ASK digər sektorlarla əlaqəsinə aiddir) və xarici iqtisadi;

- proqram tənzimlənməsi prinsipi: aqrar sektorda proqramlar, ilk növbədə, rəqabətə təsir metodu kimi çıxış edir və bununla da mənfi nəticələri azaldır, ikincisi, tənzimləmənin maraqları, mexanizmləri və alətləri üzərində razılaşırlar;

Dövlət aqrar siyasəti aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır (Salehov S.V. 2014: s.105):

- KT məhsulları istehsalçılarına, habelə KT məhsullarının ilkin və (və ya) sonrakı (sənaye) emalı ilə məşğul olan təşkilatlara və fərdi sahibkarlara, elmi təşkilatlara, peşə təhsili təşkilatlarına, ali təhsil müəssisələrinə dövlət dəstəyinin mövcudluğu və ünvanlılığı;

- Dövlət aqrar siyasətinin vəziyyəti haqqında məlumatın mövcudluğu;

- KT məhsulları, xammal və ərzaq məhsulları bazarının vəhdəti və bu bazarda bərabər rəqabət şəraitinin təmin edilməsi;

- Dövlət aqrar siyasətinin tədbirlərinin həyata keçirilməsi ardıcılığı və onun davamlı inkişafı;

- Kənd təsərrüfatı istehsalçıları birliklərinin dövlət aqrar siyasətinin formalaşdırılmasında və həyata keçirilməsində iştirakı.

Dövlət aqrar siyasətinin əsas istiqamətləri (Alıyev İ.H. 2010: s.123):

- Əhalinin ərzaq məhsulları ilə təminatının sabitliyini qorumaq;

- KT məhsullar üzrə istehsalçılara, habelə KT məhsullarının ilkin və ya sonrakı (sənaye) emalı ilə məşğul olan təşkilatlara və fərdi sahibkarlara, elmi təşkilatlara, peşə təhsili təşkilatlarına, ali təhsil müəssisələrinə dövlət dəstəyi;

- KT məhsulları, xammal və ərzaq bazarlarına çıxışının genişləndirilməsinə köməklik;

- ASK sahəsində elmin və innovasiyanın inkişafı;

kənd yerlərinin davamlı inkişafı;

- kənd təsərrüfatı üçün kadrların hazırlanması və əlavə peşə təhsili sisteminin təkmilləşdirilməsi.

Kənd təsərrüfatı siyasətinin müasir nəzəriyyəsi həm uzun, həm də qısa müddətdə özünü göstərən kənd təsərrüfatının iqtisadi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq bazara dövlət müdaxiləsinin iqtisadi konsepsiyasına əsaslanır.

Uzunmüddətli perspektivdə aqrar sektorun dövlət tənzimlənməsi zərurəti KT məhsullarına tələbin qiymət qeyri-elasticliyi, kənd təsərrüfatında istehsal amillərinin nisbi hərəkətsizliyi ilə bağlıdır ki, bu da aqrar sektorda qiymətlərin və gəlirlərin formalaşmasına şərait yaradır.

II FƏSİL. İŞGALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ AQRAR SAHƏNİN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ

2.1. Azərbaycanı aqrar sahənin inkişafının mövcud vəziyyəti

Müasir şəraitdə Azərbaycan iqtisadiyyatının stabil fəaliyyət göstərməsi və modernləşdirilməsi aqrar sektorun beynəlxalq iqtisadi məkana yerləşdirilməsinin maliyyə-iqtisadi mexanizminin səmərəliliyi ilə şərtlənir.

ASK hər bir ölkənin iqtisadiyyatında vacibdir, çünki cəmiyyətin həyat fəaliyyətinin dəstəklənməsi şərtlərini müəyyən edən əsas Xalq Təsərrüfatı komplekslərinin sırasına aiddir. Onun təkcə ərzaq məhsullarına həyati tələbatların ödənilməsində deyil, həm də əhalinin məşğulluğuna və bütün milli istehsalın səmərəliliyinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərməsində əhəmiyyəti var (Xalıqova N.A. 2019: s.36).

Azərbaycanın ÜTT qoşulması ASK beynəlxalq ticarətin norma və qaydaları prizmasından sonrakı inkişafının son dərəcə aktual məsələlərini müəyyənləşdirib. Belə çıxır ki, Azərbaycanın ÜTT - yə qoşulmaq cəhdləri gələcəkdə də dünyanın bütün ölkələri ilə qarşılıqlı surətdə faydalı əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsinə səy göstərmək niyyətlərinin ən mühüm sübutudur, çünki bu qarşılıqlı fəaliyyət milli iqtisadiyyatın dinamik, keyfiyyətli inkişafının əsasını təşkil edir, onun struktur xüsusiyyətlərini dəyişdirərək, beynəlxalq rəqabət qabiliyyətliliyin və ümumi həyat qabiliyyətinin əsasını təşkil edir.

Bununla belə, ÜTT-də iştirak iqtisadi və siyasi üstünlüklərlə yanaşı, yerli istehsalçılara, xüsusilə də kənd təsərrüfatının zəif və ən az müdafiə olunan sahələrinə də əlavə problemlər yaradır. Bu, həm iqtisadiyyatın yerli aqrar sektoru, həm də sahə üzrə ayrı-ayrı biznes üçün mümkün nəticələrin fəal müzakirəsinin əsas mövzudur. Aparılan diskussiyaların predmeti dünya bazarlarında Rusiya KT məhsullarının rəqabət qabiliyyətinin lazımi səviyyəsinin təmin edilməsi və istehsalçıların beynəlxalq ticarətin tələblərinə uyğunlaşdırılması problemdir.

Ticarətin və digər ölkələrlə iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi şəraitində aqrar sektor xarici amillərin təsirinə getdikcə daha çox məruz qalır ki, bu da qeyri-

sabitliyin artmasına gətirib çıxarır. Bu, pandemiyanın milli və dünya bazarlarının, o cümlədən aqrar bazarların dağılmasına başladığı dövrdə özünü daha aydın göstərdi. Pandemiya şəraitində dünya KT məhsulları bazarı bir çox mənfi hallarla üzləşib. Pandemiya böhranı ərzaq sektorunun nəqliyyat, logistika zəncirləri və İnsan resursları kimi tərkib hissələrinə daha çox təsir göstərmişdir.

Bir çox ölkələr aqrar sahənin gələcək inkişaf perspektivlərini innovasiyaların miqyasının genişləndirilməsində, rəqəmsal texnologiyaların tətbiqində görürlər. Təchizat zəncirində məhdud yerlər, subsidiyalaşdırma sisteminin təkmilləşdirilməsi, vergi siyasəti nəticəsində yarana biləcək qida tullantılarının və itkilərin azaldılması üçün fəal tədbirlər görülməlidir (İbrahimov İ.H. 2014: s.36).

Hökumət, xərclərin potensial artımını və valyuta devalvasiyasının təsirini kompensasiya etmək üçün müvəqqəti olaraq idxal malları ilə bağlı vergi siyasətini yenidən nəzərdən keçirə bilər. Bu işin məqsədi Azərbaycanın aqrar sektorunun müasir vəziyyətini təhlil etmək, onun problemlərini aşkar etmək və pandemiya şəraitində onun inkişafına dair təkliflər hazırlamaqdır.

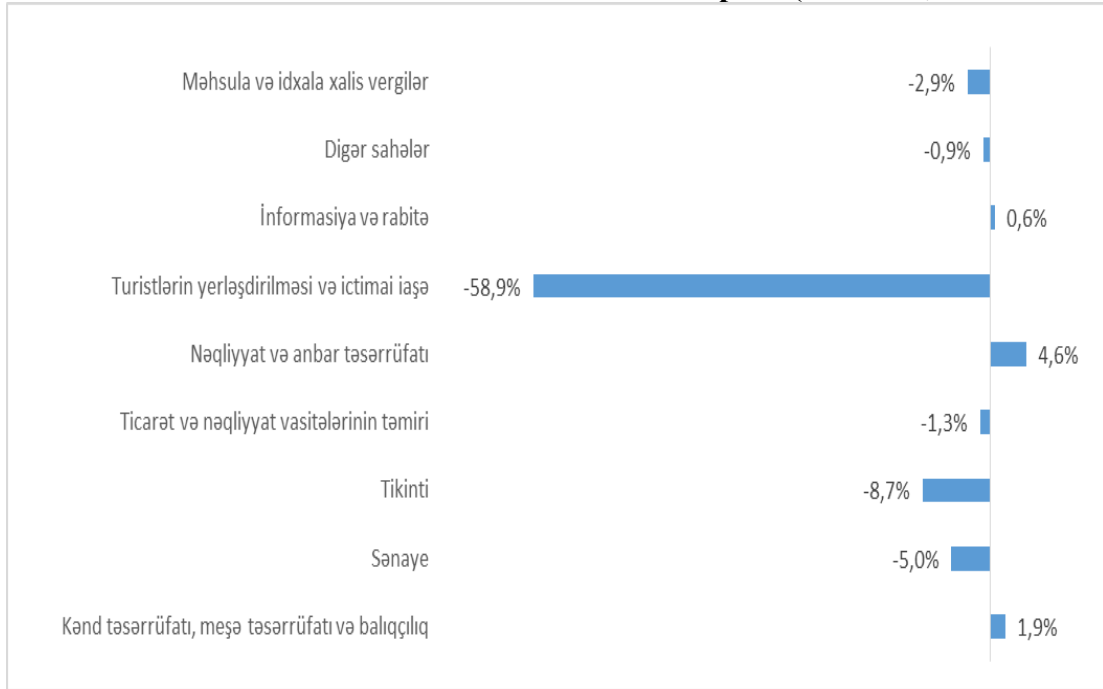
Aqrar sektor əsasən kənd təsərrüfatı xammalına olan tələbatını ödəyərək kənd təsərrüfatının strukturunu formalaşdıran sənayedən asılıdır. Demək olar ki, aqrar bazar sənaye məhsulu bazarından törəmədir. Lakin aqrar istehsal sənaye bazarının tərəddüdlərinə heç də həmişə reaksiya verə bilməz, çünki təbii iqlim və hava şəraitindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır (Сидоренко В.В. 2016: с.49).

Pandemiya şəraitində KT məhsullarının emalını həyata keçirən bir çox müəssisələr işçilərin uzaq rejimə məcburi köçürülməsi səbəbindən istehsal həcmələrini azaltmalı oldular.

Müasir dünyada müxtəlif iqtisadi proseslər, eləcə də böyük COVID-19 pandemiyası qlobal miqyasda iqtisadiyyatın bütün sahələrinə ziyan vurmuşdur. Belə bir xoşagəlməz hadisə respublikamıza da toxunmuşdur. Qeyd edək ki, COVID-19 pandemiyasının baş verməsi səbəbindən dünya neft bazarlarında neftin qiyməti 2020-ci il ildə əhəmiyyətli dərəcədə aşağı düşüb. Digər sektorlardan fərqli olaraq, kənd təsərrüfatında yanacaq və enerjiyə görünən tələb azdır.

Koronavirus sərhədlərin bağlanması və logistika zəncirlərinin yenidən qurulmasına gətirib çıxardı. 2020-ci ilin başlanğıcında Azərbaycanda malların idxalı 2019-cu il ilə müqayisədə artmışdır.

Qrafik 1: İstehsal sahələrinin artım templəri (2020-ci il)

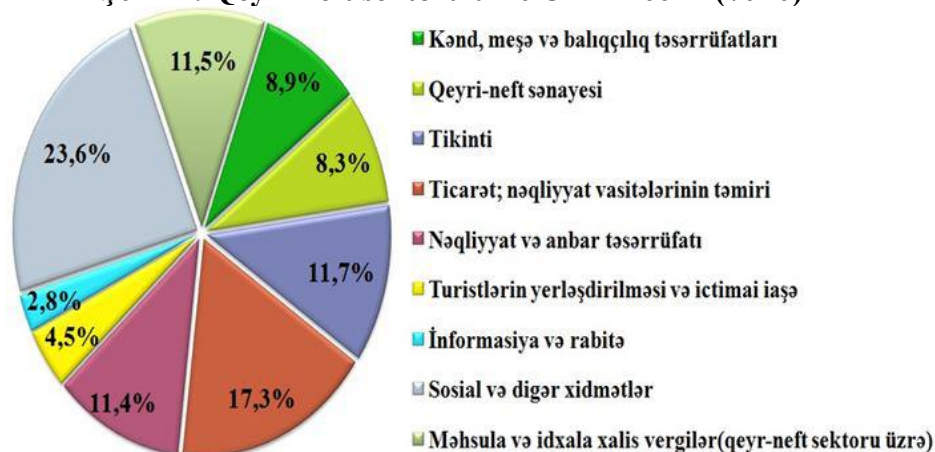

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/, materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Ümumilikdə, 2020-ci il ərzində idxal 4,1%, ixrac isə 19,1% azaldı. Maşın və ehtiyat hissələrinin təchizatı ilə bağlı problemlər, maliyyə şərtlərinin pisləşməsi, həmçinin, kənd təsərrüfatı da daxil olmaqla, yerli maşınqayırmada da öz əksini tapır. Sərhədlərin bağlanması aqrar sektora özəl investisiyaların azalmasına gətirib çıxarır.

Azərbaycanda kənd təsərrüfatı sektorunun inkişafı, ölkənin ərzağa olan tələbatının ödənilməsi və KT məhullarının xarici bazarlara ixracı iqtisadi siyasətin prioritetlərindən biridir. Ona görə də aqrar sektorda texnoloji nailiyyətlərin əldə olunması və yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması ən vacib məsələlərdən biridir (İbrahimov İ.H. 2014: s.45).

Şəkil 1: Qeyri-neft sektoru üzrə ÜDM həcmi (%-lə)

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/, materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Ölkəmizdə istehsal olunan məhsulların həcminə, həm bitkiçilik, həm də heyvandarlığa, kənd təsərrüfatı potensialına görə kənd təsərrüfatı təşkilatları və şəxsi yardımçı təsərrüfatlar liderlik edirlər.

Lakin biznesin bu subyektləri tamamilə əks maraqları güdürlər. Belə ki, istənilən kommersion subyekti kimi, kənd təsərrüfatı təşkilatlarının da maraqları özünü maliyyə cəhətdən təmin etmək, vətəndaşların və dövlətin maddi tələbatını ödəmək məqsədi ilə gəlir əldə etməkdən ibarətdir. Eyni zamanda, fərdi yardımçı təsərrüfatların fəaliyyəti bilavasitə təsərrüfat üzvlərinin maraqlarının müdafiəsinə yönəlib. Deməli, şəxsi yardımçı təsərrüfatların fəaliyyətinin qeyri-kommersion əsası, aqrar istehsalatda onların bütün müsbət rolu şəraitində fəaliyyətin məqsəd və vəzifələrini əhəmiyyətli dərəcədə daraldır və xüsusilə dünya ticarətinin qloballaşması şəraitində kifayət qədər perspektivsizlik müəyyən edir.

Hal-hazırda Amerika, Qərbi Avropa, kənd təsərrüfatı sektorunda yenilikçi fəaliyyəti İsrail və Yapon təcrübəsi daha qabaqcıl hesab olunur. Eyni zamanda, beynəlxalq ekspertlərin fikrincə, kənd təsərrüfatının müxtəlif sahələrində Avstraliya, Çin və Latın Amerikasına ölkələrinin topladığı təcrübə xüsusi diqqətə layiqdir. Kənd təsərrüfatının bir növ sənayeyə çevrilməsi tendensiyasının gücləndiyi bir vaxtda aqrar sahibkarlığın innovasiyası sahələrarası münasibətlərin intensivliyindən və sabitliyindən, xüsusilə aqrar-sənaye münasibətlərinin möhkəmliyindən, başqa sözlə, inteqrasiya səviyyəsindən asılıdır.

Dünyanın iqtisadi güc mərkəzləri həmçinin aqrar-ərzaq sektoru da daxil olmaqla, müxtəlif sahələrdə yüksək səviyyəli innovasiya fəallığı olan rayonlar kimi tanınır. Təsadüfi deyil ki, innovasiya məhsulları bazarının təxminən 80 faizi inkişaf etmiş ölkələrin sərəncamındadır (Xalıqova N.A. 2019: s.41).

Kənd təsərrüfatı istehsalçılarında dəstəyin yüksək səviyyədə olduğu Yaponiyada Beynəlxalq diversifikasiyaya keçidlə bağlı ərzaq istehsalı siyasətində əhəmiyyətli dəyişikliklər baş verib. Beləliklə, Yaponiya Milli ərzaq təhlükəsizliyinin təmin etmək üçün iri regionda aqrar-ərzaq inkişafının strukturuna əhəmiyyətli təsir göstərmiş, birgə aqrar-sənaye müəssisələrinin yaradılmasına, innovativ kənd təsərrüfatı istehsalına və İEO ölkələrdə KT məhsullarının emalına böyük vəsaitlər yatırmışdır. Fikrimizcə, kənd təsərrüfatı sektorunun davamlı inkişafının və ölkədə ərzaq bolluğunun yaradılmasının ən mühüm yollarından biri aqrar sektorda sistemli transformasiyanın aparılması, bu sahədə özəl sektorun, o cümlədən dövlət-özəl tərəfdaşlığın formalaşdırılması və bazar münasibətləri üzrə iqtisadi sistemin yaradılmasıdır. Bu, ilk növbədə, təsərrüfat subyektlərinin, o cümlədən iqtisadiyyatın aqrar sektorunun yeni təsərrüfat şəraitinə adaptasiya sistemini özündə ehtiva edir. Bununla əlaqədar, adaptasiya səviyyəsi institusional strukturdan, hazırda isə aqrar istehsal sahəsinin vəziyyəti və keyfiyyətindən asılıdır. Aqrar iqtisadiyyatın institusional strukturları iki əsas növə bölünə bilər: İnzibati-tənzimlənən və qeyri-formal.

Fikrimizcə, fermer təsərrüfatının hansı institusional struktura daha çox istiqamətlənməsindən asılı olaraq, onun növlərini müəyyən etmək olar. AR-da keçmişdə fəaliyyət göstərən kolxoz və sovxozların bazasında nisbətən iri fermer təsərrüfatları yaradılmışdır. Mərkəzləşdirilmiş idarəetmə strukturu və təsərrüfatdaxili münasibətləri tənzimləyən normativ-hüquqi baza (nizamnamə, əmək müqavilələri və digər müqavilələr) bu tipli təsərrüfatların əsas əlamətləri hesab edilir.

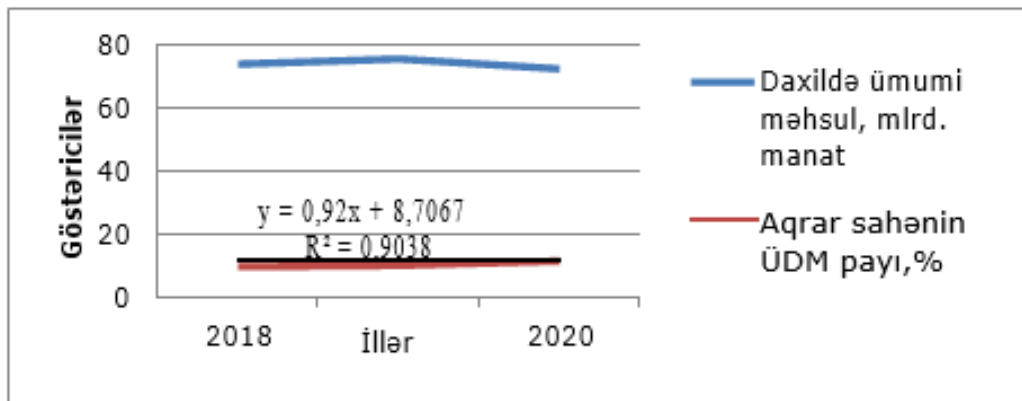
Cədvəl 2: Aqrar iqtisadiyyatın institusional strukturlarının növlərinin xüsusiyyətləri

Nö	Xüsusiyyətlər, işarələr	İnzibati tənzimlənən	Qeyri-rəsmi
1	Əsas Üstün Əlaqələr	səlahiyyət	Etibarlılıq
2	Strukturlaşdırma və qarşılıqlı əlaqə	İerarxik	İxtisaslaşdırılmış
3	Sifarişin saxlanması mexanizmi	İnzibati	Mədəni - ənənəvi
4	Əlaqə formaları	Mülki və inzibati şikayətlər	Reputasiya
5	Qarşılıqlı fəaliyyət istiqaməti	Şaquli	Şəbəkə
6	Sanksiyalar özmarraqları üçün, həttaaldadıcı yolla	Regressiv	Mədəniyyət

Mənbə: Peter H.R 2016: materialları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Azərbaycanda nisbətən geniş yayılmış digər fermer təsərrüfatı növləri formasında fəaliyyət göstərən kiçik təsərrüfatlar da üstünlük təşkil edir. Onlar daha çox qeyri-rəsmi prinsiplərə və dəyərlərə istiqamətlənirlər. Lakin bu cür təsərrüfatlar inzibati - tənzimlənən iqtisadiyyat çərçivəsində fəaliyyət göstərməyə məcburdurlar, çünki bütün prosedurlar-əməliyyatlar inzibati-tənzimlənən İqtisadiyyat institutları tərəfindən tənzimlənir. Azərbaycanın ÜDM strukturunda aqrar sahənin müəyyən payı var.

Qrafik 2: ÜDM-in həcmi və aqrar sahənin payı

Mənbə: Rüstəmov R.M. 2016, materialları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Qrafikdən görünür ki, 2018-2020-ci illərdə ümumi ÜDM həcmində aqrar sektorun payı 9,81%-11,64% təşkil edir. $R^2=0.9038$. Bu, aqrar sektorun ölkə iqtisadiyyatının inkişafında həqiqətən qabaqcıl rol oynadığını sübut edir. Bununla yanaşı, göstərici üzrə $R^2=0.9038$ reqressiya tənlikləri göstərir ki, aqrar sektorun ÜDM-də payı yüksək tendensiyaya malikdir. Milli iqtisadiyyatın inkişafında aqrar

sektorun rolunun artırılmasının istiqamətlərindən biri KT və ərzaq məhsullarının müasirləşmə yolu ilə rəqabət qabiliyyətinin artırılması, minimum xərclərdə daha yüksək keyfiyyətə nail olmaqdır.

Bu məqsədlə aqrar bölmədə məhsul istehsalına ən son texnologiyalar və yüksək ixtisaslı əmək əsasında nail olmaq lazımdır. Yalnız bu halda ölkəmizdə daxili və xarici (ixrac) tələbatın ödənilməsi üçün istehsal olunan KT məhsulları həm yerli, həm də regional və xarici bazarlarda rəqabət qabiliyyətini qoruyub saxlaya biləcəkdir. Dünya Bankının məlumatına görə, kiçik fermer təsərrüfatlarına əsas yanaşma onların meyvə və tərəvəz ixracına istiqamətlənməsidir.

2.2. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə yeni aqrar təsərrüfat modelinin yaradılması

İAEƏ geniş torpaq sahələrini əhatə etdiyi üçün bu ərazilərdə iqtisadi fəaliyyət sahələri ilə bərabər, aqrar sahənin də inkişaf perspektivləri yüksəkdir. Həmçinin, nəzərə alsaq ki, aqrar sektor həmin bu ərazilərdə məskunlaşan insanların bir hissəsinin ənənəvi olaraq məşğulluq sahəsi sayılır (Əliyev T.N. 2021: s.13).

Digər tərəfdən, İAEƏ-lər kimi yenidən məskunlaşması, habelə bu ərazilər üzrə aqrar sektorun inkişafı bir sıravacib məsələnin həllini tələb edir. Həmin məsələlərin ən vacibi aşağıdakılardır (Hubert G., Schmidt A. 1955: p.58):

- ərazilərdə aqrar sahənin inkişafı üçün yararlı hala gətirilməsi; torpaq istifadəçiləri tərəfindən zəruri köməyin göstərilməsi üzrə mexanizminin yaradılması;
- aqrar istehsal üzrə yararlı sayılan torpaq sahələrinin istifadə formasının müəyyənləşdirilməsi;

Hal-hazırda aqrar sektorun inkişaf etdirilməsi üçün göstərdiyimiz mərhələlərin hər birixüsusilə, dövlətin birbaşa dəstəyi vasitəsilə reallaşacaqdır. Otuz il müddətində İOƏ-inhəm yaşayış üzrə, həm də aqrar istehsaldan ötrü təkrar yararlı hala gətirilməsi vacib texniki hazırlığı tələb edir. İstifadə edilməsindən ötrü yararlı hala gətirilmiş bu torpaq sahələri üçün bilvasitə torpaq istehsalını təşkil

etmək və ayrılıqda ev təsərrüfatları üzrə paylanması elmi cəhətdən əsası olmayan bir addım ola bilər.

Bu cür torpaq sahələrinin istifadə olunma forması ölkəmizin digər əraziləri üzrə aparılan torpaq islahatlarının iyirmi beş illik təcrübəsi sayəsində reallaşmalıdır. Həmin bu təcrübə, ölkəmizin aqrar sektoru üzrə məhsuldarlıq səviyyəsinin bəzi ölkələrlə müqayisə olunmasına əsaslanmalıdır. Belə ki, torpaq sahələri üzrə istifadə formasının elmi cəhətdən əsaslanmış olmasına sonra islahatların aparılmasına və eləcə də, torpaq istifadəçilərinə dövlət dəstəyi mexanizmləri də yaradıla bilər (“Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2020-ci il 24 noyabr tarixli Sərəncamı”).

Aqrar inkişafın bütün mərhələlərinin uğurlu olması iki amilin; xərclərin minimuma endirilməsi və regionlara cəlb olunacaq yüksək ixtisasa malik kadrların sayının maksimum olması əsasında optimallaşdırmaq lazımdır. Hər iki məhdudlaşdırıcı şərtin aqrar sektor üzrə məhsuldarlığın daha da yüksəlməsi üçün zəruridir, amma kafi deyildir. Kafi olan şərtlərdən biri də İAEƏ-də aqrar sektorun təkrar formalaşdırılması və inkişafı üçün təsərrüfat subyektləri üzrə təşkilati-hüquqi formasının doğru seçilməsidir.

İAEƏ-lərin təkrar dirçəldilməsi və inkişafı, insanların doğma yurdlarına geri qayıtması və eləcə də, ərazilərin geniş formada məskunlaşması ilə daha çox əlaqəlidir. Amma bu ərazilər üzrə aqrar sektorun inkişaf etdirilməsi tarixini və məskunlaşacaq olan əhalinin aqrar təsərrüfatlar üzrə toplanan zəngin təcrübəsini nəzərə alsaq, bu ərazilərin məskunlaşması, habelə gələcəkdə inkişafı da aqrar sektorun inkişafı səviyyəsindən çox asılıdır (Əliyev T.N. 2021: s.11).

Aqrar sahənin inkişafı isə aqrar islahatların mahiyyətindən, həmçinin, kənd təsərrüfatının təşkilati-hüquqi strukturundan asılıdır. Ölkəmizin digər regionları üzrə aparılan aqrar islahatlar, əsasən də, “sovxoz” və “kolxoz” mülkiyyəti üzrə, əkin sahələrinin həmin müəssisələrdə işləyənlər yaxud müəssisənin yerləşdiyi ərazidə məskunlaşanlar arasında bölüşdürülmə təcrübəsi İAEƏ üçün uğurlu olmaya bilər. Belə ki, bu inzibati ərazilər üzrə yalnız xəritə üzərindədir və həmçinin, əksər hallarda bu faktiki olaraq mövcud deyildir.

Əhali praktiki olaraq, tamamilə dağıdılan və heç bir infrastruktura malik olmayan torpaq sahələrinə geri dönür. Bunlara baxmayaraq, həmin regionlar üzrə yaşayan insanlar öz doğma yuvalarına geri dönməyə hazırdılar. Bu cür psixoloji hazırlıqlar bərpanın və eləcə də, yenidənqurmanın daha da yuxarı səviyyələrdə yaradılması üçün əla başlanğıc hesab olunur. Lakin, geri dönmə prosesini hər kəs infrastrukturun yaradılmasından sonra başlamaq üçün məqbul hesab edirlər. Bu cür infrastruktura yolların tikintisi, elektrik təchizatı, qaz təchizatı, su təchizatı, xəstəxanalar, məktəblər və s. daxildir. İnsanlardan bəziləri infrastruktur ilə bərabər, onlar üçün evləri tikməkdən ötrü müəyyənləşən vəsaiti və becərməkdən ötrü torpaq sahələrinin verilməsi şərtilə istənilən zaman geri qayıtmağa hazırdırlar (Hubert G., Schmidt A. 1955: p.73).

Təcrübə göstərir ki, ölkəmizin bəzi aqrar rayonlarında olan müasir infrastrukturun olmasına asılı olmayaraq, həm fərdi sahibkarlıq, (bəzi istisnalar olsa da) yüksək məhsuldarlığı olmur. Yalnız bu ölkəmizdə aqrar sahəyə aid olan cəhət deyildir. Keçmiş zamanda SSRİ respublikalarının hər birində aqrar islahatlardan sonra məhsuldarlıq, həmçinin ümumi istehsal həcmi qısa olan dövrdə kəskin olaraq azalmış və bu regionlarda əhalinin demək olarki, demoqrafik vəziyyəti pisləşmişdir. Təcrübəyə əsaslanaraq, İAEƏ-də kənd təsərrüfatına yararlı olan torpaq sahələrinin, beləki, ərazi üzrə yaşayan əhali arasındakı fiziki bölgüsünə yol verilməsi düzgün deyil (Hubert G., Schmidt A. 1955: p.44):

- Bu ərazilərdə torpaq islahatının və eləcə də, torpağın özəlləşdirilməsini həyata keçirmək vacibdir. Belə ki, əgər özəlləşdirmə olmasa bu regiona investisiya cəlb olunması mümkün olmaz. Habelə, İAEƏ-də aqrar sektorun təkrar formalaşması da böyük xərc lazım olsa da, vacib üstünlüklərə malikdir;

- İAEƏ-in kənd təsərrüfatına yararlı vəziyyətə çevrilməsi planlı və uzunmüddətli qaydada həyata keçirilə bilər. Bu səbəbdən suvarma sistemləri yenidən yaradıla bilər, həmçinin müasir texnologiyaların üstünlükləri önə çıxarıla bilər;

- Torpaq sahələri üzrə ayrılıqda fərdlərin kiçik istifadəçilərin arasında bölüşdürülməsi baş vermədiyi səbəbindən və əhalinin aqrar məhsul istehsalı ilə

bilvasitə bağlı əmlaka malik olmamasından yeni yaradılacaq olan aqrar kapital ilkin dövr ərzində kollektiv formada istifadə oluna bilər. Həmin, bu xərclərin kəskin formada azaldılmasına gətirib çıxara bilər;

- Ərazilərdə məskunlaşmanın qısa müddət ərzində reallaşması baş tuta bilməməsi aqrar sahədə işçi qüvvəsinin az olması ilk vaxtlarda kəskin şəkildə hiss olunacaq və bu, aqrar sahədə potensialdan daha da az formada istifadəsinə imkan verəcəkdir. Həm kapitalın, həm də əməyin səmərəli formada istifadəsi zəruridir. Ərazilərdə aqrar sektor üzrə çalışan gənclərə həm ali məktəblərə qəbul olunma zamanı, həm də hərbi xidmət keçməsi zamanı və s. güzəştlər verilə bilər (Wilson A., Tyrchniewicz A. 2012: p.36):

- Ərazilərdə əhalinin məskunlaşması tam mümkün olmamasına görə fərqli ev təsərrüfatlarının aqrar sektor üzrə istehsalı genişləndirilməsi üçün kredit vəsaitindən istifadə imkanları aşağı olacaq. Buna görə, aqrar sahənin inkişaf etdirilməsi üçün kredit vəsaitlərinə əlçatanlığın təmin olunması dövlətin nəzərində olmalıdır;

- Ev təsərrüfatlarının və onlara ayrılan torpaq sahələrində məhsuldarlıqla çalışması üzrə texniki təchizata ehtiyac böyük olacaqdır. Həmçinin, hər hansı bir ev təsərrüfatının texnikaya sahib olmasında texniki vəsaitlərin, belə ki marjinal gəliri artıq olmayacaq. Amma ev təsərrüfatlarında istifadə olunan texniki avadanlıqlar zamanı boşdayanma halları, bəzən, çox olur. Hökumət bu ərazilərdə aqrar sektorun vacib texnika vasitəsilə təchizatına diqqət yetirməlidir;

- İAEƏ-də əhalini məskunlaşdırmaq və aqrar sahənin inkişafında mühüm çətinliklərdən biri də işçi qüvvəsi üçün sərfəli şəkildə yerləşməsiylə əlaqədardır. Bu regionlar üzrə olan vətəndaşların bir hissəsi son 28 il müddətində həm şəhərlərdə, həm də qəsəbələrdə məskunlaşdığına görə onların bir hissəsi daha çox xidmət, nəqliyyat sahəsi, tikinti, habelə sənaye sektoru üzrə çalışırlar. Belə ki, əmək potensialının bölgələrdə aqrar sektor üzrə işləməsi mümkün olmayacaq. Qısa müddətdə regionda əmək bölgüsünün təmin edilməsi zamanı dövlətin müdaxiləsi vacibdir.

Beləliklə, bu çətinlikləri və aqrar sektorun təkrar qurulması üzrə üstünlükləri diqqətə alsaq, qısamüddətdə İAEƏ-də torpaq islahatlarının aparılması, eləcə də ev təsərrüfatlarına istifadəyə verilməsi üzrə aqrar sektorun yüksək inkişafı üçün böyük problemlər yarada bilər.

Bu səbəbdən AR-da qüvvədə olan qanunvericiliyə uyğun, xüsusi mülkiyyətə verilməsi üçün nəzərə alınan torpaq sahələrinin həm açıq, həm də qapalı olan səhmdar cəmiyyətlərinin öz mülkiyyəti şəklində özəlləşdirilməsi məqsədəuyğundur. Bu zaman hər ev təsərrüfatı üzrə pay torpağı kimi verilməsi də nəzərdə alınan torpaq sahəsinə uyğun, nominal olan qiymətli səhmlər göstərilə bilər.

ASC və ya QSC cəmiyyətlərinin formasında yeni tipə malik aqrar kollektivli təsərrüfatların da sovet dövründə olan “sovxoz” yaxud “kolxoz” tipli kollektiv təsərrüfatdan belə ki, mahiyyətə fərqlənəcəkdir. “Sovxoz” tipli müəssisələrdən ona görə fərqlənir ki, səhmdar cəmiyyəti özəl olur. Müəssisədə səhmdarın hər biri mülkiyyətçidir, aqrar müəssisənin də gəlirindən paya malikdir. İstənilən vaxt o, öz səhmlərini həm sata, həm də yeni səhmlər əldə edə bilər.

Yeni yaradılacaq olan aqrar SC-lar “kolxoz” tipli kollektiv təsərrüfatdan fərqlənirlər. Bu tipli kollektiv özəl təsərrüfatı olsa da, onun idarəçiliyi kolxoz üzvlərinin yığıncağında həll olursa da, kolxozçu bu təsərrüfat vaxtı mütləq çalışmalı idi. Əks halda, kolxozun üzvlüyündən o, məhrum edilirdi. Habelə, digər tərəfdən, bu tipli olan kollektiv təsərrüfatlarda üzvlərin sərmayə yatırmaq, həmçinin istehsalı genişləndirmək üçün motivasiyaları olmurdu. Amma səhmdar cəmiyyət tipli olan aqrar sahələrdə hər bir səhmdar tərəfindən qoyulan investisiya və əldə olunan dividendlə əlaqəli olduğuna görə səhmdar cəmiyyətin hər üzvü yeni səhmlərin alınmasında yaxud səhmlərin dəyərinin yüksək olması zamanı maraqlıdır. Bu zaman regionda yaşamayan hətta imkanlı olan şəxslərin investor bənzər aqrar səhmdar cəmiyyətləri üzrə maliyyə qoyuluşu imkanları genişlənir.

İAEƏ-də aqrar SC-lərin yaradılmasının üstün olan cəhətlərini aşağıdakı formada qruplaşdırmaq olar (Fikrətzadə F.F., Hacıyeva S.İ. 2020: s.10):

- Kənd təsərrüfatı sektorunun bu növü böyük torpaq sahələri var;

- Hökumət təşkilatları SC ilə qısa müddətdə asanlıqla və zəmanət verilə bilər;
- Banklar maliyyə yardımı ayırdıqları zaman daha az risk hiss edəcəklər;
- Daha çox gənc və yüksək təhsilli menecerləri SC-nin idarə olunmasına cəlb etmək daha maraqlı olacaq;
- Böyük təsərrüfatları zamanı yuxarıda texnika istifadə edərkən kapitalın limit gəlirlilik;
- Böyük təsərrüfatlarında əmək bölgüsü həyata keçirmək üçün asandır, və insanlar belə ev iş kimi digər iqtisadi fəaliyyəti üçün əlavə vaxt çox var;
- Belə SC, kənd təsərrüfatı fəaliyyətinin digər sahələri kimi, işçi qüvvəsinin istifadəsi ilə yaradıla bilər, belə ki, emal, Nəqliyyat, saxlama, satış, hazır məhsulların qablaşdırılması və s.

Hazırda İAEƏ-də Böyük Britaniyanın yaradılmasının zəif nöqtələri aşağıdakı kimi göstərilir:

- SC-nin yaradılması və idarə edilməsi haqqında az məlumat kənd təsərrüfatında əhalinin geniş təbəqələri;
- Respublikanın digər rayonlarında torpaq islahatı başa çatdıqdan sonra və kənd yerlərində əhalinin bir hissəsi kiçik bir təsərrüfat olduğundan, İAEƏ-in əhalisinin bir hissəsi bu mülkiyyət formasına görə daha çox güvənir;
- Respublikada qiymətli kağızlar üzrə bazar zəif inkişafına görə bir sıra hallar zamanı SC-lərin idarəciliyində olan qeyri-şəffaflıq insanların kollektiv təsərrüfatları zamanı birgə fəaliyyətinə böyük maneələr yaradır.

Torpaq sahələrində mülkiyyət hüququnun qalması şərti ilə onun birləşdirilməsi, habelə aqrar sektor üzrə yeni texnika və texnologiyadan geniş formada istifadə, həmçinin emal sənayesinin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi, aqrar sektorda innovativ idarəetmənin tətbiqi, təklif zəncirinin inkişafı və onun idarəsi, aqrar biznesin və klastelərin yaradılması müasir dövrün tələbidir (Eklund W.H. et al, 2017: p.29).

Beləliklə, İAEƏ-də aqrar SC-lərin yaradılması digər ərazilərdə gələcək zamanda təsərrüfatların qurulması üçün pilot rolunda oynaya bilər. Ölkəmizin aqrar sektoru üzrə perspektiv imkandır. Belə ki, bu yaxud digər dərəcədə fərdi

sahibkarların təkrar aqrar SC-də birləşməsi böyük hesablamalar və razılaşmalar, habelə bölgü və s. tələb edir. Bu onunla bağlıdır ki, bu fərdi sahibkarlar müəyyən vəsaitlərini öz torpaq sahələrinə yatırmışlar və bu halda torpaqların yenidən qiymətləndirilməsi və onların SC-yə reinteqrasiyası həm texniki, həm maliyyə, həm də psixoloji cəhətdən çox mürəkkəbdir. Amma İAEƏ üçün belə çətinliklərin varlığı mövcud deyil və aqrar SC-lərin qurulması imkanları hələ də genişdir.

2.3. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə aqrar sahənin inkişafı istiqamətində həyata keçirilən iqtisadi islahatlar

II Dünya müharibəsindən sonra Avropanın bərpası nə üçün belə uğurlu oldu? Bu məsələ ilə bağlı çoxlu ədəbiyyat olsa da, kənd təsərrüfatının yenidənqurma prosesinin mərkəzində olduğunu tez-tez unudurlar. Avropa yenidənqurma işlərinin birinci dərəcəsi, kənd təsərrüfatına ərzaq təhlükəsizliyi ilə yanaşı, bərpanın vacib amili kimi prioritet diqqət göstərilir.

İkinci dərəcəsi xarici subyektlərin roluna aiddir. 1947-ci ildə ABŞ Marşall planı kimi tanınan Avropa bərpa proqramını işə saldı və bu, Avropa ölkələrinin yenidən qurulmasına büdcə dəstəyi proqramı idi (Eklund W.H. 2017: p.31).

Üçüncü dərəcəsi Marşal planının necə hazırlanmasından irəli gəlir. Bu, planın hazırlanmasında ABŞ ilə azad dünya arasında tərəfdaşlıq münasibətləri yaratmağa imkan verdi ki, bu da onun legitimliyini təmin etdi. Avropa ölkələri də bərpa prosesini dəstəkləmək üçün əhəmiyyətli daxili səylər göstərmişlər. Bu yolla onlar inkişaf məqsədilə xarici yardımın bu formasının uğur qazanacağına təminat verirdilər ki, bu da gələcəkdə müxtəlif ikitərəfli inkişaf agentliklərinin yaradılmasına imkan verirdi. Avropa rekonstruksiyasının uğuru müharibədən əvvəl əldə edilmiş iqtisadi inkişafın yüksək səviyyəsinə baxmayaraq, yenidənqurma prosesində aqrar sahənin vacibliyini vurğulayır (Varma S., Winslow M. 2005: p.35).

İAEƏ-də kənd təsərrüfatının bərpasına böyük səylər yönəldilib. Bu ərazilərə yeni texnika və təcrübəli kadrlar göndərmişdir.

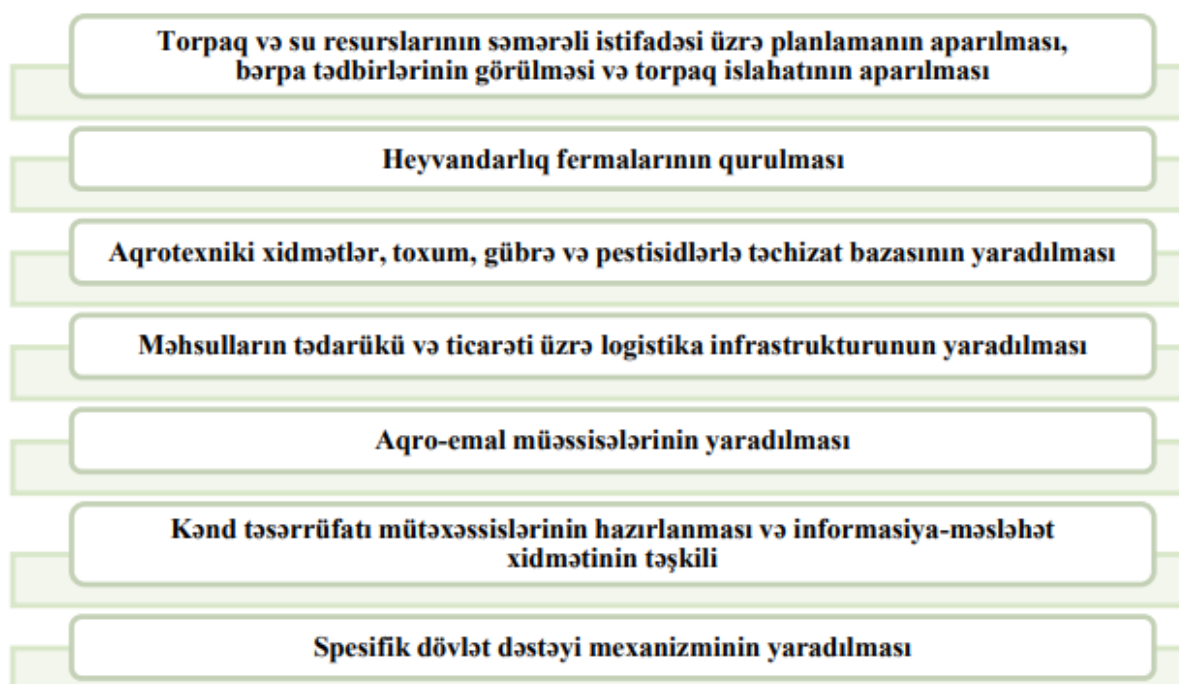
Şəkil 2: Postkonflikt zonalarda kənd təsərrüfatı üzrə bərpa istiqamətləri

Mənbə: Fikrətzadə F.F., Hacıyeva S.İ. 2020: s.15, materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Beləliklə, İAEƏ-də KS bərpası ilə bağlı dünya təcrübəsinin KT inkişaf üzrə ümumi ehtiyacları diqqətə almaqla, ölkəmizin İAEƏ-də kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə bərpa məsələlərini bu istiqamətlər üzrə qruplaşdırmaq olar:

Şəkil 3: İAEƏ-də kənd təsərrüfatı sahəsinin bərpası istiqamətləri

Mənbə: Fikrətzadə F.F., Hacıyeva S.İ. 2020: s.16, materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Torpaqlar üzrə kəmiyyətin ölçülərilə yanaşı aqrokimyəvi tədqiqatların əsasında keyfiyyətə aid göstəricilər barəsində də məlumatları əldə etmək İAEƏ-də kənd təsərrüfatının inkişafı cəhətdən prioritetli sektorların müəyyənləşdirilməsi cəhətdən əhəmiyyətlidir (Fikrətzadə F.F., Hacıyeva S.İ. 2020: s.17).

Heyvandarlıq fermalarının qurulması - Torpaqların bərpa olunub təsərrüfatlar üzrə verildikdən sonra növbəti mərhələ zamanı heyvandarlıq fermalarının yaradılması və təsərrüfatlarının heyvanlar ilə təmin edilməsi istiqaməti üzrə tədbirlər görülməlidir.

DSK-nın məlumatına görə, 1991-ci ildə regionda becərilmə sahəsi 143,4 min hektar təşkil edib. Məhsulun strukturunda taxıl və üzüm bağları üstünlük təşkil edirdi: əkin sahələrinin 56% - i taxıl bitkilərinin, 37% - i isə üzüm bağlarının payına düşürdü.

Cədvəl 3: 1991-ci illər üzrə əkin sahələrinin stukturı, ha

	Taxıl	Pambıq	Tütün	Kartof, tərəvəz, bostan	Meyvə və giləmeyvə	Üzüm	Cəmi sahə
Qarabağ	40,796	-	200	1318	1,801	13,215	56,32
Ağdam	7,760	7,781	-	259	287	13,042	28,813
Cəbrayıl	9,394	-	-	144	48	6,570	15,757
Füzuli	15,214	603	-	201	76	14,148	28,239
Kəlbəcər	-	-	672	6	-	-	666
Qubadlı	3,401	-	595	88	91	997	5,166
Laçın	3,852	-	85	65	175	-	4,173
Zəngilan	1,929	-	359	61	57	2,391	4,797
Cəmi sahə	76,827	8,363	1,889	2139	2,435	48,359	139,814
Ölkə üzrə cəmi sahəyə nisbəti, %	15.2	3.1	12.8	11.5	1.8	25.7	8.2

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/, materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

1991-ci illərin DSK informasiyası üzrə Ağdam-Füzuli regionlarında işğala olunmayan sahələri əsas götürülməklə perspektiv olan dövr üçün bu bölgələrdə 239.1 min ha sahədə əkin olacağı proqnozlaşdırılır.

Cədvəl 4: 2025-2030-cu illər üzrə perspektivdə əkin sahələrinin proqnozlaşdırılan strukturu, ha

	Taxıl	Pambıq	Tütün	Kartof, tərəvəz, bostan	Yem bitkiləri	Meyvə və giləmeyvə	Üzüm	Cəmi sahə
Qarabağ	48,500	-	-	2,100	400	1,700	2,300	55,000
Ağdam	28,862	4,601	-	9,816	16,909	2,565	500	63,253
Cəbrayıl	10,400	-	-	300	7,300	800	1,200	20,000
Füzuli	50,465	1,300	-	1,769	12,579	2,679	761	69,553
Kəlbəcər	900	-	200	200	-	500	-	1,800
Qubadlı	6,300	-	400	400	1,000	2,500	400	11,000
Laçın	2,300	-	-	200	1,000	500	-	4,000
Zəngilan	1,900	-	300	300	2,500	2,200	1,000	8,200
Cəmi sahə	149,627	5,901	900	15,085	41,688	13,443	6,161	232,805
Ölkə üzrə cəmi sahəyə nisbəti, %	12.8	5.8	22.5	9.6	10.6	6.0	27.9	11.1

Mənbə: Fikrətzadə F.F., Hacıyeva S.İ. 2020: s.19, materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, İAEƏ-də əkin torpaqları üçün nəzərdə tutulmuş torpaqların ölçüsü proqnozu 1991-ci ilin rəsmi statistikasını, ölkənin kənd təsərrüfatının ötən dövr ərzində inkişafı əsasında ekstrapolyasiyanı nəzərə alaraq yerinə yetirilmişdir.

Cədvəl 5: İAEƏ-də çoxillik əkinlərin növlər üzrə 2025-2030-cu illər üzrə strukturu, ha

	Albalı, gilə	Fındıq	Xurma	Nar	Alma	Armud	Alça, gavalı	Çəkili	Cəmi meyvə	Üzüm
Qarabağ	-	-	500	500	-	-	-	700	1,700	2,300
Ağdam	600	200	200	200	-	-	400	200	1,800	500
Cəbrayıl	200	-	100	200	-	-	300	-	800	1,200
Füzuli	500	100	-	500	-	100	800	-	2,000	600.0
Kəlbəcər	-	-	-	-	200	-	-	300	500.0	-
Qubadlı	200	-	200	1000	200	100	300	500	2,500	400.0
Laçın	-	-	200	200	-	-	100	-	500	-
Zəngilan	100	-	500	500	100	200	300	500	2,200	1,000
Cəmi	1600	300	1700	3100	500	400	2200	2200	12,000	6,000

Mənbə: Fikrətzadə F.F., Hacıyeva S.İ. 2020: s.17, materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

1991-ci illərdə “regionda bitkiçilik məhsullarından əsasən taxıl məhsulları, tütün məhsulları və üzüm istehsalı” üstünlük təşkil edib. Həmin dövrdə “Qarabağ və ətraf rayonlar ölkə üzrə taxıl istehsalının 14.5%-nə, üzüm istehsalının isə 28.8%-nə” malik idi.

Cədvəl 6: 1991-ci illərdə bitkiçilik məhsullarını istehsalı (min ton)

	Taxıl	Pambıq	Tütün	Kartof	Tərəvəz	Bostan	Meyvə və giləmeyvə	Üzüm
Qarabağ	110.5	-	0.36	3.4	6.6	0.4	1.15	75.8
Ağdam	45.3	19.3	-	0.03	1.4	0.9	0.48	86.3
Cəbrayıl	36.1	-	0.2	0.02	0.56	0.32	0.03	42.3
Füzuli	31.9	1.53	3.1	-	0.65	0.5	0.05	101.8
Kəlbəcər	-	-	0.9	-	-	0.03	-	-
Qubadlı	6.7	-	2.3	0.067	0.01	0.1	0.03	2.9
Laçın	3.0	-	0.4	0.05	0.4	0.02	0.04	0.0
Zəngilan	4.6	-	1.3	0.061	0.1	0.05	0.06	16.3
Cəmi istehsal	196.5	20.82	4.7	2.96	9.61	2.18	1.75	319.9
Ölkə üzrə cəmi istehsal nisbəti, %	14.5	3.43	8.12	1.8	1.1	3.4	0.4	28.8

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/, materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Hal-hazırda respublikada taxılçılıq, eləcə də üzümçülüyn faktiki inkişaf dinamikası üzrə, həm taxıl, həm də üzüm istehsalına görə bu ərazinin payının təqribən eyni olması gözlənilir. Bundan başqa, Şərqi Zəngəzurda tütün istehsalı, Ağdam və Füzuli rayonlarında pambıq istehsalı, Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Zəngilan və Ağdərə rayonlarında üzümçülüyn bərpası planlaşdırılır.

İAEƏ bərpası ilə bərabər bu ərazidə kartof, tərəvəz, habelə, bostan-yem bitkiləri üzrə əkin yerlərinin genişləndirilməsinə görə imkanlar çoxdur. Yüksək ƏD yaratması, həmçinin emal sənayesi üzrə xammal təminatı, habelə ixrac imkanları baxımından bu ərazilərdə meyvəçiyin formalaşmasına xüsusi olaraq diqqət yetiriləcəyi gözlənilir (Fikrətzadə F.F., Hacıyeva S.İ. 2020: s.22).

Aparılan hesablamalara görə İAEƏ-də 4-5 ilə dən üçün qarğıdalı əkinini 1000 hektara, arpa əkinini 1.5 min hektara, buğda əkinini 55-60 min hektara, pambıq əkinini 8-10 min hektara, kartof, şəkər çuğunduru əkinlərini 1-1.5 min hektara,

tərəvəz əkinini 5 min hektara, yem bitkiləri əkinini 20 min hektara və s. çətdırmaq olar.

Ərazidə inək və camışların sayını 80-100 min başa, qoyun və keçiləri 1-1.5 milyon başa, quşların sayını 2-2.5 milyon başa, arı ailələrini 20-25 min arı ailəsinə çətdırmaq mümkündür.

Göstərilən hədəflərin yerinə yetirilməsi Azərbaycanda KT məhsulları istehsalının hər il 8-10 faiz artırılmasına, emal sənayesinin inkişafına və nəticədə ölkənin ərzaq təminatının yaxşılaşdırılmasına imkan verə bilər.

III FƏSİL. İŞGALDAN AZADEDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ AQRAR SAHƏNİN İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

3.1. Aqrar sahənin idarə olunmasının sosial-iqtisadi səmərəliliyinin artırılması istiqamətləri

AR-da aparılan islahatlar iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun uğurlu inkişafı bir çox nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən tanınmışdır. Ölkə hökuməti iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun inkişafına yönəlmiş düşünülmüş strategiya həyata keçirərək neft hasilatının tempinin sabitliyini dəstəkləyir və onu artırır. Beləliklə, ölkə nefti gələcək nəsillər üçün qorumağa çalışır və qeyri-neft sektorunun inkişaf templərinin sürətləndirilməsi istiqamətində işlər görür.

AR prezidenti yaxın 10 ildə ÜDM-in 2 dəfə artırılması vəzifəsini ölkə hökumətinə həvalə edib. Bu artım qeyri-neft sektoru hesabına təmin edilməlidir. Proqnozlara görə, yaxın 3 ildə qeyri-neft sektorunda ÜDM-in artımı ildə orta hesabla 8% təşkil edəcəkdir. 2018-2019-cu illərdə DİF yenilənmiş reytingində Azərbaycan əvvəlki reytinglə müqayisədə mövqelərini iki pillə yaxşılaşdırmaqla 35-ci yeri tutub. Bu gün bu, son iki il ərzində DİF-in hesabatında ölkənin ən yaxşı göstəricisidir (Qəniyev H.İ. 2019: s.518).

İndiki mərhələdə duran əsas vəzifə neft gəlirlərinin səviyyəsindən asılı olmayaraq iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinin sürətləndirilməsi və qeyri-neft sektorunun yüksək inkişaf templərinin qorunub saxlanması, rəqabət qabiliyyətinin artırılmasıdır. Alternativ “Azərbaycan-2020: Gələcəyə baxış” konsepsiyası üzrə ixracyönümlü model əsas olaraq götürülmüşdür və rəqabətqabiliyyətinin artırılması qeyri-neft ixracının artmasına səbəb olmuşdur. İnnovasiya fəaliyyətinin təşviqi və genişləndirilməsi neft sənayesinin sürətli inkişafı üzrə əlverişli zəmin yaradacaqdır.

Bununla əlaqədar olaraq, enerji, nəqliyyat, tranzit və logistika infrastrukturunun inkişafı planlaşdırılır, bununla yanaşı, regionların inkişafına, hər bir regionun rəqabət üstünlüklərini nəzərə almaqla Regional İnkişaf Mərkəzlərinin

formalaşmasına, şəhər və kənd yerlərində infrastrukturun və sosial xidmətlərin inkişafına xüsusi diqqət yetirilməlidir (Qasımlı V. 2017: s.9).

Kənd təsərrüfatının davamlı inkişafı strateji planının əsaslandırılmış variantının həyata keçirilməsi üzrə bir sıra əməliyyatların ardıcıl yerinə yetirilməsi əsasında 2030-cu ilə qədər davamlı kənd təsərrüfatının inkişafı konsepsiyasına uyğun olaraq aşağıdakılar formalaşdırıla bilər:

- 1) kənd əhalisinin rifahının və həyat keyfiyyətinin yüksəldilməsi;
- 2) kənd təsərrüfatının səmərəliliyinin və kənd təsərrüfatının ölkənin milli iqtisadiyyatında rolunun yaxşılaşdırılması;
- 3) kənd əhalisinin həyat səviyyəsində sosial və iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmamış regionlararası və regiondaxili fərqləndirmənin azaldılması;
- 4) təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə və ətraf mühitin qorunması;
- 5) kənd ənənələrinin qorunması və kəndin milli-mədəni potensialının inkişafı.

Məqsədlərə çatmaq, o cümlədən kənd təsərrüfatının davamlı inkişafı sahəsində aşağıdakı məsələlərin həlli hesabına təmin edilir:

- kənd sakinlərinin işlə məşğulluğunun genişləndirilməsi;
- kənd iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi, kənd yerlərində alternativ fəaliyyət sahələrinin inkişafı;
- sosial xidmətlərə kənd əhalisinin çıxışının genişləndirilməsi;
- davamlı kənd inkişafının hüquqi bazasının möhkəmləndirilməsi;
- kənd yerlərində təbii, maddi və insan ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsi və təsərrüfat dövryyəsinə cəlb edilməsi;
- bazar infrastrukturunun inkişafı və kiçik və orta istehsalçıların KT məhsullarının satışı bazarlarına çıxışının artırılması;
- kənd təşkilatlarının maliyyə bazasının gücləndirilməsi;
- kənd sakinlərinin inkişaf resurslarına çıxışının təmin edilməsi və kənd əhalisinin informasiya təcridinin aradan qaldırılması;
- kənd təsərrüfatının elmi və kadr bazasının gücləndirilməsi.

Məqsəd sisteminin həyata keçirilməsi əsasında kənd təsərrüfatının davamlı inkişafına nail olmaq üçün qarşılıqlı şəkildə bir-birini tamamlayan strategiyalardan istifadə oluna bilər.

Əvvəlki hesabat ilinin yekunlarına görə AR sabitliyə nail olmuş və təhlükəsizlik şəraitində yaşamışdır. 2019-cu ildə respublika iqtisadiyyatında müsbət nəticələr əldə edilmişdir. Göstərilən dövrdə ÜDM əvvəlki ilə nisbətən artmışdır. Ən müsbət nəticə qeyri-neft sektorunda əldə edilib və bu, 2.6% təşkil edib. Sənaye sahəsində qeyri-neft sektoru 3.7% kənd təsərrüfatı isə 4.2% artmışdır (Qəniyev H.İ. 2019: s.517).

Əsas qeyri-neft sektorlarından biri aqrar sahəsidir. Ölkə iqtisadiyyatının real sektorunun əsas bəndi kimi aqrar istehsal əmək və kapitalın xüsusi tətbiq sahəsi formasında həyata keçirilir ki, bu da milli istehsal strukturunun formalaşdırılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Həmçinin, Azərbaycanın aqrar sahəsi öz spesifik xüsusiyyətləri olan digər sahələrdən fərqlənir: coğrafi mövqeyi və təbii-iqlim şəraiti, kənd təsərrüfatı istehsalı amilləri, istehsal fondlarına bağlılıq, ölkənin inkişaf səviyyəsi və resurs potensialı, KT məhsullarının daxili və xarici bazarlarda rəqabət qabiliyyəti, aqrar sektora dövlət dəstəyi, regionlar üzrə ərazilərin inkişaf xüsusiyyətləri və s. bu sahələr ölkə iqtisadiyyatının inkişafını əhatə edir. Eyni zamanda, aqrar istehsal ilkin sahələrdən biri olaraq bütün ictimai istehsalın başlanğıcını müəyyən edir.

Keçən il pambıqçılıq, baramaçılıq, qoz-fındıq, tütünçülük, çayçılıq, çəltikçilik və sitrusçilik üzrə müşavirələr keçirilmiş və dövlət proqramları qəbul edilmişdir. Bu sahələrə diqqət yetirilməsi yeni iş yerlərinin yaradılmasına və ixrac potensialının artmasına gətirib çıxarır. Belə ki, 2019-cu ildə 208 min ton pambıq yığılıbsa, 2017 və 2018-ci illərdə isə müvafiq olaraq 36 və 90 min ton pambıq yığılmışdı.

İpək istehsalı üzrə müvafiq olaraq, 2019-cu ildə 246 ton məhsul tədarük edilib. 2018-ci ildə isə 200 min ton məhsul üçün qoz bağları salınmışdır. Beləliklə, fındıq bağlarının sahəsi 56 hektara çatıb və hədəfin 80 min hektara çatdırılması nəzərdə tutulur. Bu gün ixrac olunan kənd təsərrüfatı bitkiləri arasında qoz-fındıq

istehsalı ikinci yerdədir. Bu məhsulun ixracından olan fermerlər pomidor ixracatı üçün birinci yer aldılar. Bu sahəyə böyük tələbat vardır. Ötən il müxtəlif ölkələrə pomidor ixrac edilir və hazırda Azərbaycan Respublikasında 400 hektardan çox yeni istixana kompleksləri var ki, bu da tərəvəz ixracının artırılması üçün böyük imkanlar yaradır. Qeyd edək ki, respublika çoxdan tərəvəzlərə öz daxili tələbatını təmin edib (Qəniyev H.İ. 2019: s.519).

Sitrusçuluq, çayçılıq və çəltikçilik kimi digər sahələrdə inkişaf müşahidə olunur. Heyvandarlığa böyük diqqət yetirilir, cins damazlıq heyvanlar gətirilir. Respublikanın 40-dan çox aqroparkları arasında heyvandarlıq məhsulları üstünlük təşkil edir. Bu, milli iqtisadiyyatın tezliklə ət və süd məhsullarına olan daxili tələbatı tam şəkildə təmin etmək qabiliyyətinə ümid etməyə imkan verir.

Respublikada bazar münasibətlərinin formalaşması, sosial-iqtisadi artımın sürətlənməsi ölkənin azad rəqabətin inkişafı üçün real şərait yaradılmış regionlarında aqrar sahənin inkişafına səbəb oldu. Regionlarda biznesin, xüsusilə aqrar sahibkarlığın inkişafı ölkənin əmək ehtiyatlarından, təbii və iqtisadi potensialından səmərəli istifadə olunmasına zəmin yaradır. Beləliklə, iqtisadiyyatın davamlı inkişafı, əhalinin məşğulluğunun artırılması, işsizliyin azaldılması və hər bir bölgədə digər məsələlərin həlli üçün şərait yaradılır (Xalıqova N.A. 2019: s.85)

Bununla əlaqədar olaraq, regionlarda tələb olunan tədbirlərin keçirilməsi aqrar sahənin səmərəli idarə edilməsinin obyektiv ehtiyacına çevrilir. Bir qayda olaraq, regional idarəetmənin məqsədləri idarəetmə orqanları arasında funksiyaların və səlahiyyətlərin səmərəli şəkildə bölüşdürülməsini, məhsuldar qüvvələrin səmərəli yerləşdirilməsini və məqsədyönlü xarici siyasəti əhatə edir. AR regional bölgəsində yuxarıda göstərilən amillər və şərtlər nəzərə alınmışdır.

Regionların inkişaf prosesi 3 elementi birləşdirir (Qasımlı V. 2017: s.10):

- əhalinin gəlirlərinin artırılması, sağlamlığın yaxşılaşdırılması və təhsil səviyyəsinin artırılması;
- insan ləyaqətinə hörmət əsasında sosial, siyasi, iqtisadi və institusional sistemin formalaşdırılması;
- azadlığın, o cümlədən insanların iqtisadi azadlığının artırılması.

Regionlarda təsərrüfatçılığın inkişafı, xüsusilə aqrar sahibkarlığın inkişafının sürətləndirilməsi aşağıdakı məsələlərin həllinə şərait yaradır:

- iqtisadi potensialdan səmərəli istifadə;
- iqtisadiyyatın davamlı inkişafına nail olmaq;
- əhalinin məşğulluğunun artırılması;
- işsizliyin azaldılması;
- yoxsulluq səviyyəsinin azaldılması və s.

Məqsədlərə çatmağı təmin edən tədbirlərin həyata keçirilməsi regionlarda mövcud istehsal, iqtisadi, texniki-texnoloji, sosial fərqi yaxşılaşdırır və regional balansın əldə olunmasına gətirib çıxarır. Regionların iqtisadi inkişafının daha da sürətləndirilməsi üçün vacib şərt aqrar sahibkarlığın inkişaf etdirilməsidir. Çünki (Карамнова Н.В., Белоусов В.М. 2018: с.118):

- dövlət və sahibkarlar arasında münasibətlər təkmilləşdirilir;
- fermer təsərrüfatlarının fəaliyyəti artır.

Regionlarda aqrar islahatların aparılması zamanı idarəetmənin təkmilləşdirilməsi əsas məsələlərdən biridir (Xalqova N.A. 2019: s.98):

- iqtisadiyyatın inkişafında iqtisadi tənzimləmə metodlarının tətbiqi yolu ilə müvafiq sahələr tərəfindən həyata keçiriləcək dövlət maraqlarının təmin edilməsi istiqamətində tədbirlər həyata keçirilir;

- hökumət nəzdində elmi məsləhət funksiyalarını yerinə yetirən orqanlar yaradılır;

- bazarın tənzimlənməsi strategiyası müəyyən edilir;

- iqtisadiyyatın yeni sahələrinin və hüquqi şəxslərin inkişafının formalaşması zamanı təsis funksiyaları dəyişikliklərə məruz qalır, regionlarda aqrar istehsal infrastrukturunu yaradılır.

Yevlax “Azərtoxum” MMC, Ağcabədi “Aqat-aqro” heyvandarlıq kompleksi, Qəbələ heyvandarlıq kompleksi, Kürdəmir heyvandarlıq-süd kompleksi, Saatlı filialı, “Aqroservis” soyuducu anbarları daxildir. Samux, Yevlax, Masallı, Şəmkir və Abşeron rayonlarında istixana kompleksləri fəaliyyət göstərir. Füzuli, Ağsu,

Şabran, Yevlax və Qusar rayonlarında isə üzüm təsərrüfatları fəaliyyətə göstərir (Əliyev İ.H. 2018: s.7).

Aqrar islahatın uğurla həyata keçirilməsinin vacib şərtlərindən biri də əmlakın səmərəli özəlləşdirilməsidir. Onun keçirilməsi üçün respublikada tələb olunan normativ-hüquqi baza yaradılmışdır. Respublikada aparılan özəlləşdirmə nəticəsində mülkiyyətin ümumi dəyərinin 71%-i özəl təsərrüfatlara verilmiş, 22.6%-i bələdiyyələrin mülkiyyətinə və 6.6%-i isə dövlətə verilmişdir. Respublikanın aqrar sektorunda dövlət əmlakının fərqli növlərini özəlləşdirmə sahələrində böyük nailiyyətlər əldə edilmişdir. Belə ki, yük avtomobilləri, traktorlar, pambıqyığan maşınlar, taxıl kombaynları, iribuynuzlu və xırdabuynuzlu mal-qaralı təsərrüfatlar tam özəlləşdirilib və sahibkarlara veriləndir.

Məlum olduğu kimi, müxtəlif ərazilərdə təbii, insan və maddi resurslar həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət baxımından bir-birindən fərqlənir. Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafını sürətləndirmək üçün onların dəqiq uçotu və səmərəli idarə edilməsi obyektiv zərurətdir. Ona görə AR regionlarının sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair qəbul edilmiş dövlət proqramlarında hər bir bölgənin xüsusiyyətləri, ölçüləri, əhəmiyyəti və digər xüsusiyyətləri nəzərə alınmışdır. Bütün bu xüsusiyyətlər aqrar sahənin idarə olunmasında, onun imkanlarından və resurslarından səmərəli istifadə olunmasında nəzərə alınmalıdır.

3.2. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə aqrar sahənin modernləşdirilməsi və kənd təsərrüfatının inkişaf istiqamətləri

Dünya tendensiyaları fonunda Azərbaycan iqtisadiyyatı qarşısında yeni vəzifələr durur. Onlar Azərbaycanın regional və qlobal səviyyədə geoiqtisadi rolunun gücləndirilməsindən, daxili iqtisadi inkişaf vektorlarının dünya meyillərinə uyğunlaşdırılmasından, makroiqtisadi sabitliyin, ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsindən və modernləşdirilməsindən qorunmaqla davamlı olan inkişafın təmin olunmasından ibarətdir.

Hesab edilir ki, məhdud kənd təsərrüfatı ehtiyatları zamanı ərzağa artan tələbatı yalnız modernləşdirmə yolu ilə ödəmək olar. Müasirləşmə istehsal amillərinin məhsuldarlığını artırmağa, həm də ölkənin ərzaq təhlükəsizliyini təmin etməyə imkan verəcək, həm də ərzaq ixracını genişləndirəcək (Əliyev İ.H. 2018: s.7).

Buna görə də davam edən qlobal iqtisadi böhran şəraitində, bütövlükdə iqtisadiyyatın və o cümlədən aqrar sahənin modernləşdirilməsinə daha böyük ehtiyac yarandıqda modernləşmənin nəzəri və metodoloji əsaslarının yenidən dərk edilməsi və yeni konseptual yanaşmanın formalaşdırılması çox vacibdir.

KS ölkə iqtisadiyyatının ən mühüm sahələrindən biridir. əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının ödənilməsi, eləcə də xammalın və iqtisadiyyatın digər sahələrinin emalı aqrar sektor tərəfindən həyata keçirilir. İqtisadi inkişaf üzrə modernləşdirilmə zamanı hər bir sahədə hökumət iqtisadiyyatının mürəkkəb olması, onun normal regional inkişafı və bütövlüyü müəyyən edilməlidir. Digər ölkələrdə olduğu kimi, respublikada da iqtisadi inkişafın modernləşdirilməsi prosesi iqtisadiyyatın idarə edilməsinə yeni yanaşma tələb edir.

Modernləşmənin əsas məqsədi müasir cəmiyyət qurmaqdır. Kənd təsərrüfatının modernləşdirilməsi bu sahədə ümumi amilin artmasına səbəb olur. Ümumi amilin məhsuldarlığının artması istehsal amillərinin azaldılması sürətini və hətta aqrar istehsalın artması da var. Xüsusilə modernləşmənin ilk mərhələsində investisiya artırmaq lazımdır (Mahmudov M.M. 2011: s.127).

Modernləşmə məhsuldarlığın artırılmasını deyil, habelə AS mənfi iqlim dəyişikliklərinə davamlılığının artırılmasını təmin edir.

Aqrar sahənin modernləşdirilməsi ölkənin ödəniş balansına da təsir göstərir. Çünki idxalda aqrar sahə üçün zəruri olan əsas və dövriyyə istehsal vasitələrinin xüsusi çəkisi artdıqda, daha rəqabətə davamlı aqrar məhsulların modernləşdirilməsi nəticəsində ixracda xüsusi çəkisi də artırılır (Сидоренко В.В. 2016: с.156).

Modernləşmə yolu ilə ixrac olunan KT və ərzaq məhsullarının rəqabət qabiliyyətini artırmaq, minimum xərclərlə daha yüksək keyfiyyətə nail olmaq mümkündür. Bunun üçün İAEƏ-də ən yeni texnologiyalar və yüksək keyfiyyətli əmək əsasında sərbəst ixrac aqrar məhsulunu təmin etmək lazımdır. Bu halda ixrac olunan məhsullar dünya bazarlarında daha çox rəqabət qabiliyyətli olacaqdır.

SKMF tərəfindən 2019-cu ildə 145 mln. manat məbləğində investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi üçün ümumilikdə 1950-dən çox 634.1 mln. man güzəştli kredit ayrılıb. Həmin kreditlərdən investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi 6600-dək “yeni iş yeri” təmin edilmişdir. Kreditlərin 62%-i regionların üzrə bölşdürülür. Bundan başqa, aqrar sektora güzəştli kreditlər 66.3%-i ayrılmışdır.

Azərbaycanın aparıcı aqrar-sənaye regionu kimi Qarabağın ərzaq təhlükəsizliyi dərəcəsinin yüksəldilməsini, eləcə də kənd təsərrüfatı istehsalı və emal edən aqrobiznes müəssisələrinin modernləşdirilməsi strategiyasının həyata keçirilməsi vasitəsilə Azərbaycanın dünya aqrar bazarlarında effektiv mövqe tutmasını təmin edəcəkdir. Modernləşmə strategiyasının işlənib hazırlanmış istiqamətləri və oriyentirləri aqrar-sənaye zonasının istehsalının dövlət tənzimlənməsinin mexanizmlərinin kompleks inkişafı və təkmilləşdirilməsi üçün tədbirlərin və strateji istiqamətinin bütöv sistemini təklif etməyə, kənd təsərrüfatının və emal sənayesinin ayrı-ayrı sahələrinin dəstəklənməsi və tənzimlənməsi proqramlarının qarşılıqlı əlaqələndirilməsi isə aqrar siyasətin institusional dəyişikliklər kontekstində istiqamətləndirilməsini formalaşdırmağa imkan verəcəkdir.

Beləliklə, regionun aqrar sahəsi institutlarının modernləşdirilməsi bütün aqroekonomik siyasətin dominant tərkib hissəsi kimi çıxış edir və bərpa artımı mənbələrinin tükənməsi şəraitində aktuallaşır, aqrar sahə subyektlərinin müasir

mərhələdə innovasiyaların axtarışına və istifadəsinə iqtisadi stimullaşdırılmasının modernləşməyə ehtiyacını şərtləndirir.

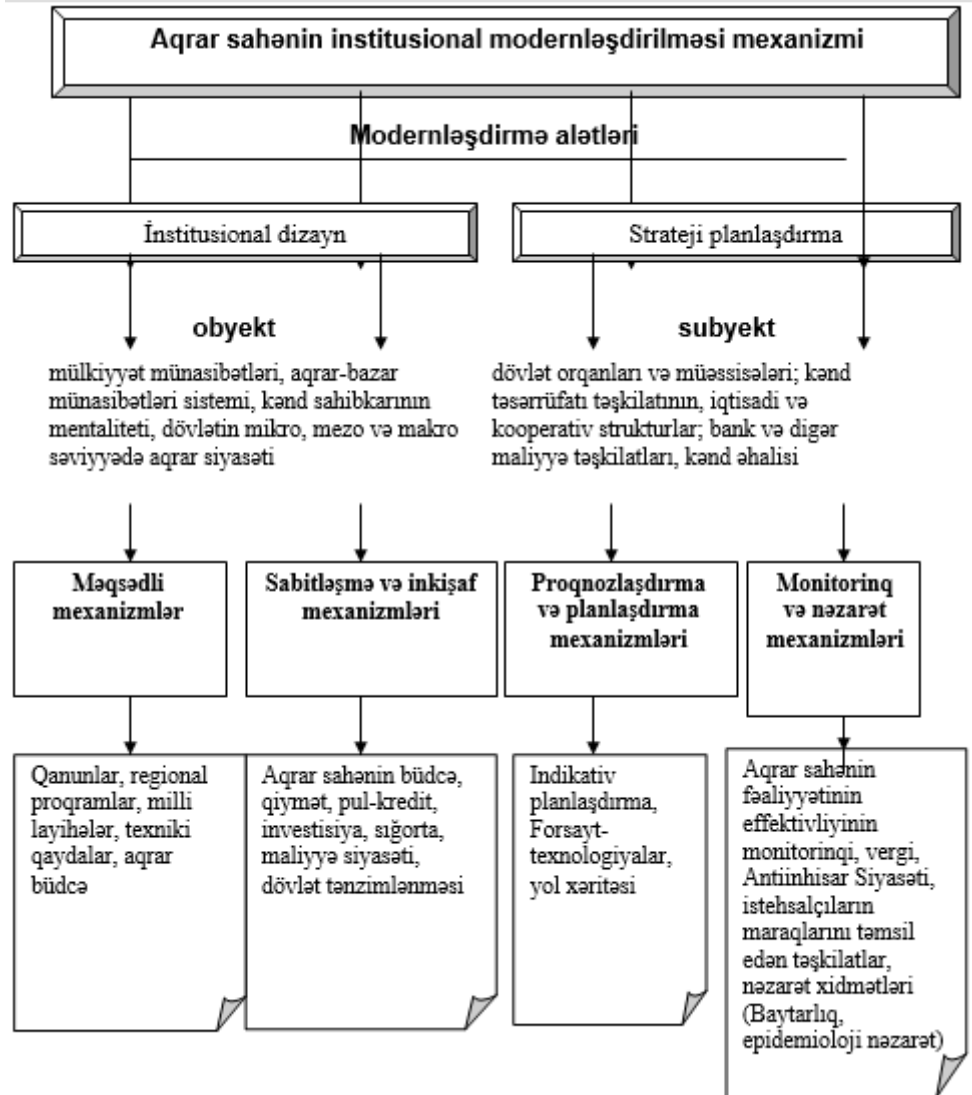
İAEƏ-də aqrar sahə üzrə modernləşmənin sahə prioritetlərini müəyyən etmək və KT və ərzaq istehsalında rəqabətli üstünlüklərə malik ixracyönümlü sahələr seçilməlidir (Əliyev T.N. 2021: s.14).

Bu zaman regional tarazlıq, sahələrarası balans, dövlət dəstəyi kimi prinsiplərə diqqət yetirmək lazımdır.

İAEƏ-də ASK inkişafının əsas istiqamətləri aşağıdakı kimi təsnif edilə bilər (Əliyev T.N. 2021: s.16):

1. Müxtəlif elmi yanaşmalardan istifadə edərək aqrar sahədə rəqabət sahələrinin seçilməsi;
2. Rəqabətli sahələrdən daha çox klasterin inkişafı üçün daha vacib olanı müəyyənləşdirmək;
3. Klasterin məhsuldarlığını artırmaq üçün təhsil siyasətinin yaradılması;
4. Elmi-texniki siyasətin həyata keçirilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi;
5. Klasterin iqtisadi inkişafı istiqamətində informasiya siyasətinin bərpası;
6. Son klaster məhsullarına çıxışı təmin etmək üçün marketinq strategiyasını inkişaf etdirmək;
7. Klaster inkişafının təmin edilməsi üçün normativ hüquqi bazanın hazırlanması üzrə rəyin təmin edilməsi;
8. Aqrar klasterlərdə investisiya siyasətinin əsaslarının işlənilib hazırlanması;
9. Aqrar sənaye klasterlərinin inkişafı üzrə fəaliyyət planı üçün konseptual əsasın yaradılması.

Şəkil 4: Regionun aqrar sahəsinin institusional modernləşdirilməsinin təşkilati-iqtisadi mexanizmi

Mənbə: Белоусов В.М.2018: с.43, materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Klastrin əsas məhsulu müəyyən edildikdən sonra, məhsulun istehsal zəncirinin bütün mərhələlərində məhsulun effektivliyini artırmaq üçün iqtisadi, institusional sahələrdə inkişaf etməlidir.

İlk növbədə, kənd təsərrüfatı istehsalına (əsas məhsuluna) xidmət edən sahələr (gübrələr, toxumlar, texnika, pestisidlər və s.) inkişaf etdirilməlidir. Kənd təsərrüfatı istehsalının səmərəliliyinin artırılması, torpaq şumlanması, əkin, məhsul yığılı və s. məqsədilə, əsas məhsullarının istehsalının dəstəklənməsi üzrə xidmətlər təşkil edilməlidir.

Araşdırmalar göstərir ki, əlaqəli iqtisadi fəaliyyətin coğrafi yaxınlığı məhsuldarlığı və innovativ inkişaf üzrə təmin edir. Elmdə idarəetmə üzrə əsas

tendensiyalar - fəaliyyət növləri səriştələr, şirkətlərdə diqqətin cəmləşməsi öz yaxın tərəfdaşlarına olan inamı gücləndirib. Bu səbəbdən İAEƏ-də klaster məhsuldarlığının gücləndirilməsi çox mühüm rol oynayır.

İAEƏ-də aqrar sektorunun modernləşdirilməsi bir sıra xüsusiyyətlərə malikdir (Əliyev T.N. 2021: s.14):

1. Modernləşmə nəticəsində aqrar sahələr kapital məhsuldarlığını artıracaq;
2. Modernləşmə ixtisaslı işçi qüvvəsinə daha yüksək tələbat yaradacaq;
3. Aqrar istehsalın rəqabət qabiliyyətini artıracaq;
4. Bu, kənd təsərrüfatı sektorunda yeni təşkilati və idarəetmə mexanizmi yaradır;
5. Bu, İAEƏ-in müəyyən sektorlarına praktiki ehtiyac yaradır və elmin kommersiyalaşdırılması üçün şərait yaradır;
6. Müasirləşmə təhsil sahəsində ali təhsil sahəsində mütəxəssislərin hazırlanması üçün əsas yaradır və təhsil və işgüzar münasibətlərin kompleks xarakterini təşviq edir;
7. Zəncirvari reaksiyada aqrar sektora xidmət edəcək iqtisadiyyatın sahələrinin inkişafını təmin edəcək;
8. Aqrar sektorun ixrac potensialını genişləndirəcək;
9. Aqrar sektorun modernləşdirilməsi regionların sosial-iqtisadi inkişafını sürətləndirəcək (Fikrətzadə F.F., Hacıyeva S.İ. 2020: s.17);
10. Aqrar sektora xarici investisiyaların axınına zəmin yaradacaq;
11. Aqrar sektorda işçi qüvvələrinə olan tələbatda azalma göstərir və urbanizasiyadan ötrü şəraiti ortaya qoyur.

Kənd təsərrüfatı yeniliklərinin əsas xüsusiyyəti istehsal prosesinin konkret xüsusiyyətləri ilə sıx bağlıdır. Kənd təsərrüfatı sahəsində innovasiyalar bir neçə mərhələyə bölünə bilər:

- iqtisadi innovasiya;
- istehsalat və texnoloji yeniliklər;
- maddi-texniki təminat;
- aqrar innovasiya;

- kənd əhalisinin sosial-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılmasına yönələn investisiyalar;

- məhsuldar növlərinin qorunması və mutant (GMO) sortlarının məhdudlaşdırılması istiqamətində investisiya;

- ekoloji innovasiya və s.

İAEƏ-də kənd təsərrüfatının modernləşdirilməsinin sürətləndirilməsində mühüm rol oynayan innovasiya fəaliyyətinin inkişafı zəruri elmi tədqiqatlar vasitəsilə həyata keçirilməlidir. O, həmçinin istehsal prosesində əldə edilmiş elmi nəticələrin tətbiqi ilə müəyyən olunmalıdır və sistem bu məzmunu uyğun təşkil edilməlidir (Fikrətzadə F.F., Hacıyeva S.İ. 2020: s.17).

Qloballaşma prosesinin genişlənməsi elmi-texniki inqilabın sahibkarlığın təşəkkülü və inkişafı üçün əlverişli şərait yaratmışdır. Aqrar iqtisadiyyatın inkişafı üçün aşağıdakı elmi tədqiqat istiqamətləri lazımdır:

- Kənd təsərrüfatı sektorunun rəqabət qabiliyyətinin artırılması;

- İstehsal amillərinin məhsuldarlığının artırılması yollarını araşdırmaq;

- Regionun rifahının yaxşılaşdırılması və urbanizasiya prosesinin ölkənin ümumi sosial-iqtisadi maraqlarına cəlb edilməsi və s.

Aqrar sektorun modernləşdirilməsinin inkişafı yalnız sahənin məzmununa deyil, həm də onun daxili harmoniyasının yenilənməsinə xidmət etməlidir. Kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatın digər sektorlarından daha vacib olduğuna görə ona daha çox sosial-iqtisadi yanaşma lazımdır. Ona görə modernləşmə sosial-iqtisadi əsasda həyata keçirilməlidir (Mahmudov M.M. 2011: s.134).

Beləliklə, kənd təsərrüfatının modernləşdirilməsinin əsas məsələlərindən biri onun strukturunun daha da təkmilləşdirilməsidir. Qeyd edək ki, kommertiya məhsullarının strukturlaşdırılmış istehsalını daha çox nəzərə almaq lazımdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Aqrar sektorun davamlı sosial-iqtisadi inkişafını, eləcə də kənd təsərrüfatı istehsalının spesifik sahə xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirən amillərin müxtəlif təsnifatlarının təhlili sahənin dinamik fəaliyyətini məhdudlaşdıran amilləri və potensial olaraq onun uğurlu inkişafına kömək edən amilləri (torpaqdan istifadənin, əkinçiliyin, yeni texnologiyaların tətbiqi, bitkilərin mühafizəsi vasitələrindən səmərəli istifadə edilməsi, sortomen və sortoendiyanın sürətlənməsi, mal-qaranın ümumi sayının heyvan qruplarının ağlabatan nisbətində nail olunması) bu prosesi innovasiya əsasında kənd təsərrüfatının texnoloji modernləşdirilməsi vasitəsilə idarə etmək imkanını yaradan amillərin bloku ilə tamamlamağa imkan verdi.

- İAEƏ-də kənd təsərrüfatı istehsalının modernləşdirilməsi və onun iqtisadi artımının uzun müddət ərzində bərpası üçün əsas olan investisiya fəaliyyətinin canlanmasıdır.

- Tədqiqatlarla müəyyənləşdirilmişdir ki, aqrar sektorun inkişafının səmərəliliyi və dayanıqlılığını əhəmiyyətli dərəcədə artırmaq istehsal potensialının balans əlaqəsinin, ondan istifadənin səmərəsinin və innovasiya-investisiya təminatının nəzərə alınması, əsas sahələrin yerləşdirilməsinin yaxşılaşdırılması əsasında zona ixtisaslaşmasının gücləndirilməsinə imkan verir. Belə ki, İAEƏ-də taxılçılıq, üzümçülük, heyvandarlıq, əkinçilik və s. kimi sahələr kənd təsərrüfatının inkişafını artıracadır.

- İAEƏ-in aqrar sektorunun inkişafının səmərəliliyinin və davamlılığının proqnozlaşdırılmasında hesablama və ekspert yanaşmalarının birləşməsi yüksəliş meyli çərçivəsində formalaşmış innovativ artım strategiyasının istifadəsini əsas kimi müəyyən etməyə imkan verdi. Aparılmış tədqiqatların nəticələri deməyə əsas verir ki, kənd təsərrüfatının fəaliyyət göstərməsi üçün şəraitin köklü surətdə yaxşılaşdırılması, aktiv dövlət dəstəyi ilə sənaye innovasiyalarının inkişaf tempinin əhəmiyyətli dərəcədə sürətləndirilməsi, əlverişli investisiya mühitinin yaradılması və bununla bağlı əsasında yerli və xarici investorların cəlb edilməsi, İAEƏ-də

aqrar-sənaye kompleksində kənd təsərrüfatı sektorunun inkişafının davamlılığını artıracaqdır.

- Aqrar sahəyə tətbiq etməklə demək olar ki, müasirləşmə aqrar sahənin inkişafını sürətləndirmək məqsədi ilə müasir sosial, iqtisadi tələblərə və normalara uyğun şəkildə yenidən qurulması prosesidir.

- Dövlət dəstəyinin əsas istiqamətlərindən biri aqrar sahənin modernləşdirilməsidir. Modernləşdirmənin əsas vəzifələri aqrar əmtəə istehsalçılarının mütərəqqi texnologiyalarla təmin edilməsi, marketinq, satış fəaliyyətinin kompüterləşdirilməsi aqrar sahənin innovativ inkişafının təmin olunmasıdır.

Fikrimizcə, ölkə iqtisadiyyatının inkişafında aqrar sektorun rolunu artırmaq üçün minimal xərclə daha yüksək keyfiyyətə nail olmaq üçün modernləşdirmə yolu ilə KT və ərzaq məhsullarının rəqabət qabiliyyətini artırmaq lazımdır. Bu məqsədlə aqrar bölmədə məhsul istehsalının ən son texnologiyalar və yüksək ixtisaslı əmək əsasında nail olmaq lazımdır. Kiçik fermer təsərrüfatlarında KT məhsullarının genişləndirilməsinə əsas yanaşma onların meyvə və tərəvəz ixracına istiqamətlənməsidir. Məsələn, xarici bazarlarda, xüsusən də MDB ölkələrində Azərbaycan meyvə-tərəvəzinə tələbat ildən-ilə artır və nəticədə bu növ məhsulların ixracında artım müşahidə olunur.

İEAƏ-də iqtisadi biliklər əsasında milli iqtisadiyyatın inkişafı kontekstində aşağıdakı infrastrukturların aqrar sahəsində inkişafa ehtiyac var:

- Kənd təsərrüfatı innovasiya mərkəzləri şəbəkəsinin yaradılması və qlobal inteqrasiyası;

- İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə əsaslanan aqrar sahədə müəssisə fondlarının yaradılması və inkişafı;

- Qarabağın kənd təsərrüfatı rayonlarında innovativ məhsullar istehsalı üçün çoxluqların yaradılması və inkişafı;

- Kənd təsərrüfatı yeniliyinin dövlət dəstəyi və vahid innovasiya sisteminin yaradılması mexanizminin formalaşdırılması.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Aliyev İ.H (2006), “Azərbaycan Respublikasında aqrar sahədə iqtisadi idarəetmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi”, Bakı, Elm, 361 səh.
2. Aliyev İ.H. (2010), “Qloballaşma şəraitində aqrar sahənin dayanıqlı inkişafının təmin olunmasının sosial-iqtisadi problemləri”, Bakı, Qanun, 259 səh.
3. Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişaf haqqında milli prioritetlər.(2021), Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2 fevral 2021-ci il tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.
4. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. Sosial-iqtisadi inkişaf. Bakı, 12 sayılı hesabat, 19 yanvar 2021-ci il.
5. Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində məsələlərin mərkəzləşdirilmiş qaydada həlli ilə bağlı Əlaqələndirmə Qərargahının yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2020-ci il 24 noyabr tarixli Sərəncamı.
6. Cavadov N. Ə. (2010), “Aqrar sahədə struktur dəyişiklikləri”, Bakı, Elm, 440 səh.
7. Əlibəyov N.V. (2014), “Təsərrüfat subyektlərinin səmərəli fəaliyyətinin iqtisadi mexanizmi”, Bakı, Qanun, 44 səh.
8. Əliyev İ.H. “2018-ci ildə dövlətimiz üçün uğurlu olacaq”, Bakı, İqtisadiyyat, 2018 № 3 (998), 8 səh.
9. Əliyev T.N. “İşğaldan azad edilmiş Azərbaycan ərazilərində qabaqcıl idarəetmə metodları əsasında sahibkarlığın inkişaf istiqamətləri”. İqtisadi artım və sosial təminat, buraxılış I, Bakı, Elm, 2021, səh.10-19.
10. Fikrətzadə F.F., Hacıyeva S.İ. (2020), “İşğaldan azad olunan ərazilərimizdə kənd təsərrüfatı sahəsinin bərpası istiqamətləri və istehsal göstəricilərinin proqnozlaşdırılması”, 23 səh.
11. Hacıyev A.H. (2007), “Aqrar sənaye kompleksinin iqtisadiyyatı”, Bakı, Elm, 35 səh.

12. Xalıqova N.A. “Kənd təsərrüfatı məhsullarının məhsullarının istehsal-satış fəaliyyətinə təsir göstərən amillər və bu fəaliyyətin genişləndirilməsi strategiyası”. “Elmi Əsərlər” jurnalı, 2019, №1, 182 səh.

13. İbrahimov İ.H. (2014), “Aqrar iqtisadiyyatın əsasları”, Bakı, Səda, 154 səh.

14. Qarabağ Dirçəliş Fondu (2021), publik hüquqi şəxsin yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 04 yanvar tarixli Fərmanı.

15. Qarayev İ.Ş. (2011), “Aqrar sahənin iqtisadiyyatı və idarə edilməsi”, Bakı, Qanun, 52 səh.

16. Qasımlı V.Ə. (2017), “İqtisadi modernləşmə”, Bakı, Elm, 14 səh.

17. Qəniyev H.İ. “Azərbaycan diversifikasiya olunmuş iqtisadiyyatının inkişafı şəraitində istehsal infrastrukturunun funksiyaları və məzmunu”, Rusiya premieriyası, 2019, № 2, səh.511-526.

18. Mahmudov M.M. (2011), “Regionların sosial-iqtisadi inkişafının tənzimlənməsi”, Bakı, Elm, 370 səh.

19. Rüstəmov R.M. “Aqrar sahədə davamlı inkişafın formalaşması məsələləri”, Azərbaycan Aqrar Elmi, 2016, № 2, səh.182-184.

20. Salahov S.V. “Aqrar islahatların dayanıqlı inkişaf problemləri / AzETKTİ və Tİ-da keçirilmiş aqrar islahatların 10 illiyə həsr olunmuş konfrans materialları”, Bakı, Qanun, 2007, səh.18-28.

21. Salehov S.V. (2014), “Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsi problemləri”, Bakı, Azərnəşr, 250 səh.

22. Şəkərəliyev A.Ş. (2009), “Dövlətin iqtisadi siyasəti: reallıq və perspektivlər”, Bakı, Qanun, 417 səh.

İngilis dilində

1. Eklund W.H.(2017, “How conflict affects land use: agricultural activity in areas seized by the Islamic State”, Environmental Research Letter. 269 p.

2. Hubert G.P., Schmidt A.H. (1955), "Postwar Developments in West German Agriculture, 1945-1953", Agricultural History Society, 240p.

1. Humbatova S.I., Hajiyev N.G., Gasimov R.K., Tanriverdiyev S.M. "Interaction of production cost, price and labour factors in increase of competitiveness in agrarian sector of Azerbaijan", article, 2018, p.23-34.

2. Myrdal G.K. (2000), "Asian Drama: An Inquiry Into the Poverty of Nations", The Stogolma, 104 p.

3. Peter H.R. (2016), "Agricultural workers and their contribution to sustainable agricultural and rural development", FAO, 91 p.

3. Varma S.S, Winslow M.I., (2005), "Healing wounds: How the international centers of the CGIAR help rebuild agriculture in countries affected by conflicts and natural disasters", Consultative Group on International Agricultural Research (CGIAR), 220 p.

4. Wilson A.A., Tyrchniewicz A.E. (2012), "Agriculture and sustainable development: Policy analysis on the Great Plains. Manitoba", 118 p.

Rus dilində

1. Бабашкина А.М. (2007), «Государственное регулирование национальной экономики». М., Финансы и статистика, 346 стр.

2. Белоусов В.М. «Обеспечение устойчивого развития аграрного сектора экономики. Теория и практика мировой науки», 2018, № 2, стр.42-47.

3. Быстрова Г.Е., Козыря М.И. (2017), «Аграрное право», М., Юрист, 533стр.

4. Галачиев О.Т. «Государственная политика формирования перспективной структуры экономики регионального АПК». Научно-технические ведомости СПбГПУ. 2009, № 1, стр.142-157.

5. Галкин Д.Г. «Возможности развития аграрного сектора при реализации концепции» «зеленого» роста, Агропродовольственная экономика, 2016, стр.15-26.

6. Карамнова Н.В., Белоусов В.М. (2018), «Организационно-экономический механизм устойчивого развития свеклосахарного производства», Мичуринск, 318 стр.
7. Лукичев П.М. (2016), «Государственное регулирование аграрной сферы» (Автореферат), 414 стр.
8. Малыша М.Н. (2014), «Аграрная экономика», 468 стр.
9. Попов Н.А. (2015), «Основы рыночной агроэкономики и сельского предпринимательства», 361 стр.
10. Попов Н.А. (2015), «Экономика сельскохозяйственного производства, с основами рыночной агроэкономики и сельского предпринимательства», м., Тандем, 352 стр.
11. Рыгалова Л. В. (2013), «Аграрное право», М., Академия, 240 стр.
12. Серова Е. В.(2014), «Аграрная Экономика», М. Гувшэ, 199 стр.
13. Сидоренко В.В. (2016), «Актуальные задачи развития сельского хозяйства России», Краснодар, Мир Кубани, 252 стр.
14. Трубилин А. И., Сидоренко В. В., Михайлушкин П.В. (2013), «Аграрная политика», Краснодар, Просвещение-юг, 363 стр.

Internet resurslari

1. <http://audit-journal.az/files/articles/93.pdf>
2. <http://economics.com.az/index.php/kitabxana/bizim-s-rl-r/meqaleler/item/2056-ishzhaldan-azad-olunmush-aerazilaerdae-yeni-azhrar-taesaerrufat-modeli.html>
3. <https://agroeconomics.az/az/article/34/isgaldan-azad-olunan-erazilerimizde-kend-teserrufa/>
4. <https://cyberleninka.ru/article/n/agrarnye-reformy-v-razvivayuschih-sya-stranah>
5. <https://vergiler.az/news/economy/11182.html>
6. https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/

ƏLAVƏLƏR

Əlavə 1.

Cədvəl 1: Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin davamlı inkişafı strategiyaları

Strategiyaların adı	Sahələrin birləşməsi		
	yüksək	neytral	aşağı
1	2	3	4
Bazara nüfuz etmə strategiyası	-istehsal həcmlərinin genişləndirilməsi; -öz vəsaitlərinin borc vəsaitlərindən artıq olması; - kredit resurslarının vaxtında qaytarılması imkanı.		
		- istehsal olunan məhsulların satışının artması; - məhsulun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması; - istehsal olunan məhsullara yüksək tələbat; - mal bazarında tutmuş segmentin payının artması.	
			- istehsal həcmimin artması; -məhsulun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması; -geniş çeşiddə məhsullar, -sabit istehsal dövrü.
Sabitlik strategiyası	-öz vəsaitlərinin borc vəsaitlərindən artıq olması; -borc vəsaitlərinin qaytarılması xarakteri sinusoidaldir		
		- sabit satış həcmi; - rəqabətqabiliyyətli məhsulların istehsalı; -bazar nişində sabit mövqe; -bazar segmentinizi saxlamaq; - məhsullara orta tələbat.	

			- daimi məhsul çeşidi; - qeyri-sabit istehsal fəaliyyəti; - orta məhsul keyfiyyəti; - istehsal dalğalanmaları
--	--	--	--

Mənbə: Быстрова Г.Е., Козыря М.И. 2017: с.129, materialları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Cədvəl 7: Aqrar sahənin innovativ inkişafının yol xəritəsi

№	İstiqamət	Tədbirlər
I	Kənd təsərrüfatı sahələrində elmi texniki nailiyyətlərin istehsalatda əsas istiqamətlərinin qısa, orta və uzunmüddətli (Forsayt texnologiyası əsasında) Perspektiv üçün innovativ proqnozları	Aqrar elmi nailiyyətlərin sisteməlik monitorinqi, aqrar elmin perspektiv inkişaf istiqamətlərinin identifikasiyası
II	Proqram-hədəf metodundan istifadə edərək respublikada və İAEƏ-də aqrar sahədə innovasiya proseslərinin inkişafının stimullaşdırılması	Aqrar elmin nailiyyətlərindən istifadənin məqsədli oriyentasiyası ilə maliyyələşdirilməsinin artırılması: büdcə vəsaitləri istehsalın səmərəliliyinin artırılmasını təmin edən baza innovasiyalarının həyata keçirilməsi
III	İnnovasiyaların tətbiqini həyata keçirən müəssisələr təbəqəsinin yaradılması	İstehsalın ardıcıl və fasiləsiz təkmilləşdirilməsini təmin edən kənd təsərrüfatı istehsalçıları üçün əlverişli iqtisadi və hüquqi şəraiti təmin edən institusional-hüquqi bazanın formalaşdırılması
IV	Vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi: yeni məhsul növlərinin mənimsənilməsi dövründə vergi güzəştlərinin müəyyən edilməsi	Regionun kənd təsərrüfatı məhsul istehsalçıları arasında yeniliklərin potensial istehlakçıların reytingi və innovasiyaların ilkin istehsal mənimsənilməsi layihələrinin həyata keçirən subyektlərin seçilməsi
V	Aqrar sahədə reproduksiya proseslərinin innovasiya əsasında stimullaşdırılması	<ul style="list-style-type: none"> - Yeniliklərin ilkin mənimsənilməsi riskinin sığortası, - Texniki yenidən silahlanma, modernləşdirmə və sürətli amortizasiya üsulu ilə istehsalın yenilənməsi üçün xərclərin ödənilməsi, - Resurs qənaət texnologiyasından istifadə.
VI	Aqrar sənayenin yeni nəslinin texnika və texnologiyalarına keçidini təmin edən yerli kənd təsərrüfatı maşınqayırmasının yaradılması	Dövlət-özəl tərəfdaşlıq prinsipləri əsasında ASK sahəsinin inkişafını stimullaşdıran Dövlət Korporasiyasının yaradılması
VII	Yeni biliklərin kənd təsərrüfatı işçilərinə çatdırılmasını və innovasiyaların mənimsənilməsini təmin edən vahid Regional İnformasiya Məsləhət və təlim sistemlərinin yaradılması	Aqrar sahədə elmi-innovasiya proseslərinin koordinasiyasını, nəzarətini, maliyyələşdirilməsini, tətbiqini və populyarlaşdırılmasını təmin edən ixtisaslaşmış institutlar kimi aqrar elmi-innovasiya fondlarının yaradılması

Mənbə: Белоусов В.М.2018: с.45, materialları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin davamlı inkişafı strategiyaları.....	72
Cədvəl 2: Aqrar iqtisadiyyatın institusional strukturlarının növlərinin xüsusiyyətləri.....	41
Cədvəl 3: 1991- ci illər üzrə əkin sahələrinin strukturu, ha.....	50
Cədvəl 4: 2025-2030-cu illər üzrə perspektivdə əkin sahələrinin proqnozlaşdırılan strukturu,ha.....	51
Cədvəl 5: İAEƏ-də çoxillik əkmələrin növlər üzrə 2025-2030-cu illər üzrə strukturu, ha.....	51
Cədvəl 6: 1991-ci illərdə bitkiçilik məhsullarının istehsalı, min ton.....	52
Cədvəl 7: Aqrar sahənin innovativ inkişafının yol xəritəsi.....	73

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1: İstehsal sahələrinin artım templəri (2020 ci il).....	38
Qrafik 2: ÜDM-in həcmi və aqrar sahənin payı.....	41

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: Qeyri-neft sektoru üzrə ÜDM həcmi (%-lə).....	38
Şəkil 2: Postkonflikt zonalarda kənd təsərrüfatı üzrə bərpa istiqamətləri.....	48
Şəkil 3: İAEƏ-də kənd təsərrüfatı sahəsinin bərpası istiqamətləri.....	49
Şəkil 4: Regionun aqrar sahəsinin institusional modernləşdirilməsinin təşkilati-iqtisadi mexanizmi.....	62